

V I Lenin

Kapitalismen i jordbruket

Om Kautskys bok och om Bulgakovs artikel

Första artikeln

I "Natjalo" nr 1-2 (del II, sid. 1-21) uppmärksammas en artikel av herr S. Buljakov: "Till frågan om jordbrukets kapitalistiska evolution", vari Kautskys verk om agrarfrågan kritiseras. Hr Bulgakov skriver, fullt riktigt, att "Kautskys bok utgör en hel världsåskådning", att den har stor såväl teoretisk som praktisk betydelse. Det är väl knappast första gången som agrarfrågans systematiska och vetenskapliga behandling föranlett och fortfarande föranleder livliga dispyter i alla länder, t. o. m. mellan skribenter, som för övrigt i allmänhet är eniga och som erkänner sig vara marxister. Hr Bulgakov "begränsar sig till negativ kritik", till kritik av "vissa påståenden i Kautskys bok" (som han "kortfattat" — enligt vår mening allt för kortfattat och synnerligen bristfälligt recenserar för "Natjalos" läsare). Han hoppas dock "så småningom kunna förete en systematisk behandling av frågan om jordbrukets kapitalistiska evolution", för att därmed gentemot Kautsky ställa upp "en lika fullständig världsåskådning".

Vi betvivlar ej att Kautskys bok även i Ryssland föranleder inte så få dispyter bland marxisterna, och att även där en hel del av dem är för och en del emot honom. I varje fall är författaren till dessa rader en bestämd motståndare till de synpunkter hr Bulgakov förfäktar och den värdering han gör av Kautskys bok. Denna värdering, oavsett hr Bulgakov erkänner "Die Agrarfrage" som ett "beaktansvärt arbete", frapperar genom sitt hätska, i polemik mellan närstående skribenter inte vanliga språk. Se här några prov på hr Bulgakovs uttryck: "synnerligen ytligt" ... "lika lite riktig lantbruksvetenskap som riktig ekonomi" ... "allvarliga vetenskapliga problem förbigår Kautsky *med fraser*" (kurs, av Bulgakov !!) etc., etc. Vi skall något grundligare studera den stränge kritikerns uttryck och samtidigt göra läsarna mer bekanta med Kautskys bok.

I.

Innan hr Bulgakov befattar sig med Kautsky, ger han Marx en släng av slevan i förbifarten. Hr Bulgakov framhåller naturligtvis den store ekonomens väldiga förtjänster, men anmärker dock, att Marx "delvis" gjort sig skyldig till "felaktiga uppfattningar ... som redan är tillräckligt vederlagda av den historiska utvecklingen". "Dit hör exempelvis den uppfattningen, att inom jordbruket, i likhet med industrin, det variabla kapitalet minskar i förhållande till det konstanta kapitalet, så att jordbrukskapitalets organiska sammansättning ständigt ökar". Vem misstar sig i detta fall, Marx eller hr Bulgakov? Den senare tar sikte på det faktum, att den tekniska utvecklingen och ökade intensifieringen inom jordbruket ofta leder till ökning av den mängd arbete, som är nödvändigt för den givna arealens bearbetning. Detta är obestridligt, men därför långt ifrån ett förnekande av teorin om det variabla kapitalets minskning *i förhållande* till det konstanta, *i proportion* till detsamma. Marx' teori fastslår endast, att relationen v/c (v = variabelt kapital, c = konstant kapital) har en allmän tendens att minska, även om v t. o. m. ökat inom en given areal. Är det måhända en vederläggning av Marx' teori för den händelse c i detta fall ökat ännu hastigare? Vad beträffar de kapitalistiska ländernas jordbruk i sin helhet kan vi iakttaga att v minskar och c ökar. Jordbruksbefolkningen och antalet jordbruksarbetare minskar såväl i Tyskland som i Frankrike och England, medan antalet jordbruksmaskiner ökar. Så minskade exempelvis jordbruksbefolkningen i Tyskland från år 1882 till år 1895 från 19,2 till 18,5 miljoner (antalet lönearbetare inom jordbruket från

5,9 till 5,6 miljoner), medan antalet jordbruksmaskiner ökade från 458.369 till 913.391¹; antalet ångmaskiner, som kom till användning inom jordbruket ökade från 2.731 (år 1879) till 12.856 (år 1897), vartill kommer att ångmaskinernas antal hästkrafter ökade ännu mer. Antalet nötkreatur ökade från 15,8 till 17,5 miljoner, antalet svin från 9,2 till 12,2 miljoner (från 1883 till 1892). I Frankrike minskade ("den självständiga") jordbruksbefolkningen från 6,9 miljoner år 1882 till 6,6 miljoner 1892, medan antalet jordbruksmaskiner ökade som följer: år 1862 — 132.784; år 1882 — 278.896; år 1892 — 355.795. Antalet nötkreatur motsvarande år: 12,0 — 13,0 — 13,7 miljoner, samt dito hästar: 2,91 — 2,84 — 2,79 miljoner (det minskade antalet hästar från 1882 till 1892 är mindre betydande än jordbruksbefolkningens minskning). Alltså — vad beträffar de moderna kapitalistiska länderna har den historiska utvecklingen *bekräftat* och ingalunda vederlagt Marx' lag ifråga om jordbruket. Hr Bulgakovs misstag består däri, att han allt för brådstörtat gripit tag i enstaka lantbruksvetenskapliga fakta, utan att ha studerat deras betydelse och specifika vikt i förhållande till de *allmängiltiga* ekonomiska lagarna. Vi understryker "allmängiltiga", därför att varken Marx eller hans efterföljare någonsin har betraktat denna lag som annat än en lag för kapitalismens allmänna tendenser och alls inte som en lag för alla enstaka fall. T. o. m. beträffande industrin har Marx själv förklarat, att perioderna för teknisk reorganisering (när relationen v/c minskar) avlöses av utvecklingsperioder med en given teknisk grundval (när relationen v/c är oförändrad och i vissa fall även kan öka). Från de kapitalistiska ländernas industriella historia känner vi till fakta, när denna lag inte längre ägt sin giltighet för hela industriella branscher. Exempelvis när stora kapitalistiskt drivna manufakturer (som felaktigt betecknats som fabriker) har nedlagts för att utbytas mot det kapitalistiska systemet med avlönat arbete i hemmen — hemindustri. Det råder inget tvivel om att kapitalismens utvecklingsprocess inom jordbruket är ojämförligt mycket mer komplicerad och antager mångfaldigt flera olikartade former.

Vi övergår nu till Kautsky. Den översikt av jordbruket under den feodala epoken, med vilken Kautsky börjar sitt verk, skulle enligt hr Bulgakov visa prov på "en yttlig och överflödlig framställning". Det är svårt att förstå motiven till en sådan dom. Vi är övertygade om, att i händelse hr Bulgakov lyckas förverkliga sina planer att framlägga en systematisk behandling av frågan om jordbrukets kapitalistiska evolution, blir det nödvändigt för honom att teckna de viktigaste konturerna av jordbrukets *förkapitalistiska* struktur. Annars är det också omöjligt att förstå den *kapitalistiska* ekonomins karaktär och övergångsformer, genom vilka denna ekonomi sammanhänger med den feodala. Även hr Bulgakov själv måste erkänna den stora betydelsen av "den form, som jordbruket hade *i början* (kurs. av Bulgakov) av sitt kapitalistiska förlopp". Och just med det "kapitalistiska förloppets början" inom det europeiska jordbruket har också Kautsky börjat sitt verk. Hans översikt av det feodala jordbruket är enligt vår mening förträfflig — den ådagalägger en beaktansvärd sorgfällighet och förmåga, som i regel är kännetecknande för denne skribent, att kunna sova ut det huvudsakliga och väsentliga utan att förvirras av underordnade detaljer. Framförallt i sitt förord åstadkommer Kautsky en i hög grad noggrann och riktig uppläggning av frågan. Han förklarar själv på det bestämdaste: "Det råder inget tvivel om — vi är beredda *a priori* (*von vornherein*)² acceptera det som bevisat att jordbruket inte utvecklas efter samma schablon som industrin, utan att det förra är underordnat sina speciella lagar" (sid. 5-6). Uppgiften består i att "undersöka huruvida kapitalet behärskar jordbruket och på vad sätt detta sker, hur kapitalet reorganiserar jordbruket, hur det betar sig med de föråldrade formerna för produktions- och egendomsförhållandena och skapar de nödvändiga nya formerna för detsamma" (sid. 6). En sådan och endast en sådan uppläggning av frågan kan leda till en tillfredsställande förklaring av "jordbrukets utveckling inom det kapitalistiska samhället" (första rubriken till den teoretiska delen i Kautskys bok).

¹ Alla slags maskiner sammanräknade. Samtliga siffror utan särskilda anmärkningar är hämtade ur Kautskys bok
² på förhand, utan några egentliga undersökningar.

I början av ”det kapitalistiska förloppet” var jordbruket i händerna på *bönder*, som i regel var underordnade den feodala regimens samhällshushållning. Och Kautsky karaktäriserar framförallt bondehushållningens *struktur*, hur jordbruk bedrevs i samband med hemindustri; vidare de upplösande faktorerna inom detta paradis för småborgerliga och konservativa, skribenter (à la Sismondi)³; ockersystemets betydelse; ”de på landsbygden och inom själva bondehushållningen” successivt ”uppkommande klassmotsättningarna, som rev sönder den gamla harmonin och de förut gemensamma intressena” (sid. 13). Denna process började redan under medeltiden och är i nuvarande tid ännu inte slutgiltigt avslutad. Vi understryker denna förklaring, därför att den med ens påvisar allt det oriktiga i hr Bulgakovs påstående, att Kautsky inte ens ställt frågan, om vad som är drivkraften i den tekniska utvecklingen inom jordbruket. Kautsky har fullkomligt klart och tydligt ställt och förklarat denna fråga, och var och en som uppmärksam genomläst hans bok, kan också finna (som ofta glömmas av narodniker⁴, agronomer och många andra) den sanningen, att drivkraften för den tekniska utvecklingen inom det moderna jordbruket är bourgeoisin på landsbygden, såväl storbourgeoisin som småbourgeoisin, varvid den förra (som Kautsky påvisar) spelar en större roll än den senare.

II.

Sedan Kautsky (i tredje kapitlet) skisserat de viktigaste konturerna i det feodala jordbruket — det förhärskande treskiftet, ett det mest föråldrade jordbrukssystem; feodalherrarnas förtryck och exploatering av bönderna; feodalherrarnas kapitalistiskt-feodala hushållning; böndernas förvandling till en svältande eländig hop (*Hungerleider*) under loppet av 17:e och 18:e århundradena; uppkomsten av borgerliga bönder (*Grossbauer*), som ovillkorligen måste ha anställd arbetskraft och för vilka de gamla formerna för jordbruksdrift och jordäganderätt var odugliga; raserandet av dessa gamla former och vägröjandet för ”kapitalistisk, intensiv jordbruksdrift” (sid. 26) genom de krafter, som utvecklats inom borgarklassens industrier och städer — efter att ha skisserat upp allt detta övergår Kautsky till att karaktärisera ”det moderna jordbruket” (fjärde kapitlet).

Detta kapitel ger en utomordentligt exakt, kortfattad och klar översikt över den väldiga revolution, som kapitalismen åstadkom på jordbrukets område. Denna revolution ersatte

³ Leonard Sismondi, schweizare och ekonom (1773-1804), som gjorde sig känd som småborgerskapets teoretiker och ivrig försvarare av smådriften. (*Övers. anm.*)

⁴ Narodniker = ”de folkliga”, en småborgerlig politisk riktning, som uppstod på 1860-talet bland akademikerna i det tsaristiska Ryssland.

Denna riktning ställde som sitt mål att rädda den ryske bonden och ryska landsbygden från kapitalismen. De förstod inte kapitalismens dåvarande progressiva roll i utvecklingen. Inte heller proletariatets roll som revolutionens avantgarde. De såg endast de förödande verkningarna av kapitalismen i Väst-Europa. Genom upplysningsverksamhet bland de ryska bönderna trodde de sig kunna rädda dem från de västeuropeiska böndernas öde. I de ryska böndernas byalag såg de ett kollektivismens embryo, som skulle kunna utvecklas till socialism utan någon kapitalism däremellan. Den tsaristiska regimen fruktade dessa propagandister och utsatte dem för förföljelser. De fortsatte dock hängivet sin verksamhet med konspirativa metoder.

På grund av böndernas immunitet mot deras verklighetsfrämmande propaganda, tsarregimens förföljelser, marxisternas notpropaganda och andra svårigheter, sönderföll denna riktning i flera fraktioner, varvid man kan märka en grupp, som övergick till terroristiska metoder gentemot tsarregimen, medan andra fortsatte sin ”fredliga” propagandistiska verksamhet.

De ursprungliga narodnikernas största förtjänster bestod i de exempel de gett proletariatet i fråga om hängivenhet för saken och deras skickliga konspirativa verksamhet. Men för övrigt hade deras verksamhet en bakåtsträvande karaktär.

Så, småningom urartade narodnikerna till sin fullständiga motsats och försonade sig med kapitalismen. Vid sekelskiftet sammanslöt sig de narodnistiska grupperna till ett parti socialrevolutionärerna. Detta parti företrädde dels storböndernas och dels det radikala borgerskapets intressen. Under den proletära revolutionen 1917 övergick detta parti till öppen kontrarevolutionär, terroristisk verksamhet.

(*Övers. anm.*)

bondearmodets fördomsfulla, hantverksmässiga jordbruksmetoder och böndernas förlamande hopplöshet och andliga mörker med vetenskapliga metoder i jordbruksdriften; den blev slutet på jordbrukets hundraåriga stagnation, den gav (och ger fortfarande) impulser till en hastig utveckling av det samhällsliga arbetets produktivkrafter. Treskiftet utbyttes mot växelbruk, boskapsskötseln och metoderna för jordens bearbetning förbättrades, skörderesultaten höjdes, och en stormande utveckling vidtog i fråga om jordbrukets specialisering och arbetsfördelningen mellan de olika företagen. Den förkapitalistiska ensidigheten avlöstes av en allt mer ökad mångsidighet och åtföljdes av en teknisk utveckling på jordbrukets alla områden. Maskiner tillverkades, och användningen av sådana inom jordbruket började hastigt öka – ångmaskinen gjorde sitt intåg. Man började även använda sig av elektriciteten, som enligt fackmäns utsago är av ödet bestämd att spela en ännu större roll än ångkraften på detta produktionsområde. Lokalbånar byggdes och kom i trafik. Jordförbättringar vidtogs genom utdikning, täckdikning, torrläggning av kärr- och myrmarker etc. Konstgödsel kom till användning i enlighet med vetenskapliga växtforskningar och rön; bakteriologin ställdes i jordbrukets tjänst. Hr Bulgakovs uppfattning, att Kautsky ”inte låter dessa uppgifter⁵ följas av en analys” är fullständigt omotiverad. Kautsky påvisar klart och tydligt hur denna omvälvning sammanhänger med *marknadens* tillväxt (i synnerhet med städernas tillväxt), med att jordbruket underkastats *konkurrensen*, som *tvingat fram* jordbruksdriftens reorganisering och specialisering. ”Denna omvälvning, som utgår från kapitalet i städerna, gör att bonden blir mer beroende av marknaden, förutom att den oupphörligt förändrar de för honom existerande villkoren på denna marknad. Den del av jordbruksnäringen, som varit lönande så länge den närmaste försäljningsplatsen hade förbindelse med världsmarknaden endast medelst landsvägar, blev oräntabel och måste bytas ut mot annan jordbruksdrift, så snart den lokala platsen fick järnvägsförbindelser. Om järnvägen exempelvis fraktar fram betydligt billigare spannmål, blir sädesodlingen oräntabel, men samtidigt har därmed skapats möjligheter att frakta och försälja mjölk. Den ökade omsättningen på marknaden skapar möjligheter att tillföra landet nya, förbättrade utsäden” o. s. v. (sid. 37-38). ”Under den feodala epoken”, säger Kautsky, ”fanns inget annat jordbruk än smådrift, ty godsägarna fick sin jord brukad just med böndernas redskap. Först i och med kapitalismen skapades möjligheter för stordrift — i tekniskt avseende mycket rationellare än smådriften”. I det Kautsky talar om jordbruksmaskiner (sedan han, i förbigående sagt, klart påvisat jordbrukets säregenheter i detta fall) förklarar han den *kapitalistiska* karaktären i deras användning, dess inverkan på arbetarna, maskinernas betydelse som utvecklingsfaktorer och ”de reaktionärt utopiska” projekten om att begränsa deras användning. ”Jordbruksmaskinerna kommer att fortsätta sin omskapande verksamhet — de kommer att driva bort jordbruksarbetare till städerna, därmed befrämja å ena sidan löneförhöjningar på landsbygden och å andra sidan i fortsättningen en ökad användning av maskiner inom jordbruket” (sid. 41). Det kan tilläggas, att Kautsky i särskilda kapitel utförligt förklarar det moderna jordbrukets kapitalistiska karaktär, storproduktionens förhållande till smådriften samt proletariseringen av bönderna. Hr Bulgakovs påstående, att Kautsky ”inte ställer frågan om varför alla dessa undergörande förändringar var ofrånkomliga”, är, som vi ser, fullständigt oriktigt.

I femte kapitlet (”Det moderna jordbrukets kapitalistiska karaktär”) ger Kautsky en framställning av Marx' teori om värdet, profiten och jordräntan. ”Utan pengar”, säger Kautsky, ”är

⁵ ”Alla dessa uppgifter”, påstår hr Bulgakov, ”kan man plocka fram ur vilken som helst (sic.!) handbok för jordbruksekonomi”. Vi hyser inte samma ljusblå optimism som hr Bulgakov beträffande ”handböcker”. Tag vilken som helst rysk bok av Skvortsov (”Transport med ångkraft”) eller N. Kablukov (”Lexikon”, till hälften omtryckt i den ”nya” boken ”Om bondehushållningens utvecklingsmöjligheter i Ryssland”) — i ingendera av dem skulle en intresserad kunna få en överblick över den omvälvning, som *kapitalismen* genomfört inom jordbruket, ty ingen av dem har ställt sig uppgiften att ge en allmän bild av övergången från den feodala till den kapitalistiska folkhushållningen.

modern jordbruksdrift omöjlig, eller, vilket är samma sak, den är omöjlig utan *kapital*. Vid moderna produktionsmetoder kan faktiskt varje penningssumma, som inte är nödvändig för det personliga behovet, förvandlas till kapital, d. v. s. till värde, som ger mervärde, vilket i verkligheten som regel förvandlas till kapital. Följaktligen är det moderna jordbrukets produktion i sig själv en kapitalistisk produktion” (sid. 56). Detta avsnitt ger oss bland annat möjlighet att värdesätta följande förklaring av hr Bulgakov: ”Jag använder denna term (kapitalistiskt jordbruk) i dess vanliga mening (i den meningen användes den även av Kautsky), d. v. s. att man därmed åsyftar stordriften inom jordbruket. Men i verkligheten (sic.!) då inom folkhushållningen över allt råder kapitalistisk ordning, finns det inget *icke*-kapitalistiskt jordbruk — hela jordbruket är underordnat produktionsorganisationens allmänna villkor, och endast inom dess gränser återstår att skilja på de större, företagsmässiga jordbruken och de mindre jordbruken. För tydlighetens skull är det härvidlag nödvändigt med en ny term.” Härav framgår ju att hr Bulgakov korrigerat Kautsky ... ”Men i verkligheten”, som läsaren själv kan se, *använder överhuvudtaget inte* Kautsky termen ”kapitalistiskt jordbruk” i den ”vanliga” och otydliga mening, i vilken den användes av hr Bulgakov. Kautsky förstår denna sak utmärkt väl, och synnerligen klart och tydligt säger han, att vid kapitalistiska produktionsmetoder är varje jordbruksproduktion ”i regel” kapitalistisk. Som fog för denna uppfattning anföres det enkla faktum, att för det moderna jordbruket är det nödvändigt med pengar, och de pengar, som inte förbrukas för personligt behov, blir i ett modernt samhälle investerade som kapital. Det förefaller oss som om detta är något tydligare än hr Bulgakovs ”korrigeringar” och att Kautsky på ett tillfredsställande sätt visat att det är möjligt att komma ifrån saken utan någon ”ny term”.

I femte kapitlet i sin bok påstår Kautsky bland annat, att såväl arrendesystemet, vilket utvecklats sig så fullständigt i England, som systemet med hypotek, vilket med häpnadsväckande hastighet utvecklas sig på den europeiska kontinenten, egentligen är uttryck för en och samma sak, nämligen *en process, varigenom den självägande bonden skiljes från jorden*.⁶ Beträffande det kapitalistiska systemet med arrendegårdar ligger detta avskiljande i klar dager. I fråga om systemet med hypotek är det ”mindre klart, saken ligger inte så enkelt till, men i verkligheten leder det till detsamma” (sid. 86). I själva verket är det dock klart, att jordens förpantning är detsamma som pantsättning eller försäljning av jordrätten. Och följaktligen särskiljer sig jordrättens mottagare (= jordägaren) såväl beträffande hypotek som arrenden, från företagarevinstens mottagare (jordbrukaren, jordbruksföretagaren). För hr Bulgakov förefaller ”detta Kautskys påstående vara av en överhuvud taget oklar innebörd”. — ”Det kan väl knappast anses vara bevisat, att hypoteket är ett uttryck för hur jorden avskiljes från den självägande bonden”. — ”För det första kan man ej bevisa, att skuldsättningen slukar hela jordrätten — detta är möjligt endast i undantagsfall” ... Vi svarar på detta: det är alls inte nödvändigt att bevisa, att rätten på hypotekslånen slukar *hela* jordrätten, liksom det inte är nödvändigt att bevisa, att *den faktiska* arrendesumman är av samma storlek som jordrätten. Det är tillräckligt om man bevisar, att hypoteksskulden ökar med stor hastighet, att jordägarna strävar till att in-teckna all sin jord, att de strävar till försäljning av hela jordrätten. Och förefintligheten av denna tendens — och en teoretisk-ekonomisk analys kan överhuvud taget endast syssla med tendenser — kan man ej betvivla. Följaktligen kan man heller inte betvivla processen, varigenom jorden avskiljes från den självägande bonden. Föreningen i en och samma person av mottagaren av jordrätten och mottagaren av företagarevinsten är ”ur historisk synpunkt ett undantag” (*ist historisch eine Ausnahme*, sid. 91) ... ”För det andra”, fortsätter hr Bulgakov, ”måste man i varje givet fall analysera skuldsättningens orsaker och

⁶ I ”Kapitalets” tredje band har Marx påpekat denna process (utan att redogöra för dess olika former i olika länder) och anmärker, att avskiljandet ”av jord och grund som produktionsbetingelse helt och hållet från jordegendomen och jordägaren” är en av de ”stora förtjänsterna hos det kapitalistiska produktionssättet” (del III, sid. 586-587 i svenska upplagan).

källor för att kunna förstå dess betydelse.” Detta är troligen antingen ett tryckfel eller också en felsägning. Hr Bulgakov kan inte fordra att en ekonom (som därtill gör en avhandling om ”jordbrukets utveckling i det kapitalistiska samhället” i *allmänhet*) måste eller ens skulle kunna uppspåra skuldsättningens orsaker ”i varje särskilt fall”. Om hr Bulgakov i stället ville ha sagt, att man måste analysera skuldsättningens orsaker i olika länder under olika perioder, kan vi inte enas med honom därom. Kautsky har fullkomligt rätt då han säger, att monografier⁷ i agrarfrågan finns det allt för många, att den förhandenvarande uppgiften för den nutida teorin alls inte består i att komma med nya monografier, utan att utforska den kapitalistiska evolutionens huvudsakliga tendenser inom jordbruket i dess helhet” (förordet, sid. VI). Till dessa huvudsakliga tendenser hör utan tvivel även jordens avskiljande från den självägande bonden i form av hypoteksskulder tillväxt. Kautsky har tydligt och klart påvisat hypotekens faktiska betydelse, deras progressiva historiska karaktär, (jordens skiljande från den självägande bonden är ett av villkoren för jordens förvandling till samhälls egendom) (sid. 88), deras ofrånkomliga roll i jordbrukets kapitalistiska evolution.⁸ Kautskys alla uttalanden i denna fråga är ur teoretisk synpunkt utomordentligt värdefulla och ger oss ett mäktigt vapen i händerna mot de (särskilt i allehanda ”handböcker för jordbruksekonomi”) vitt spridda borgerliga jeremiaderna om ”olyckliga” skuldsättningar och ”hjälpåtgärder” ... ”För det tredje”, säger hr Bulgakov slutligen, ”kan jord som utarrenderas, i sin tur belånas och i den meningen försättas i ett sådant läge, att den ej är utarrenderad”. Det var ett besynnerligt argument! Kan hr Bulgakov påvisa en enda ekonomisk företeelse, en enda ekonomisk kategori, som inte kan flätas in med andra. En sådan händelse, då arrendet sammanfaller med hypoteket, vederlägger inte och förringar inte ens vad teorin säger oss, nämligen att den process, varigenom jorden avskiljes från den självägande jordbrukaren, i detta fall tar sig uttryck i två former: i arrendesystemet och i hypoteksskulder.

”Ännu mer oväntat” och ”fullständigt oriktigt” förklaras av hr Bulgakov även följande avsnitt hos Kautsky vara: att ”länder med utvecklat arrendesystem ävenså är länder med övervägande stora jordegendomar” (sid. 88). Kautsky talar här om jordegendomens koncentration (vid arrendesystemet) och hypotekens koncentration (varvid jordägarna själva sköter jordbruken) såsom förutsättningar, vilka underlättar ett tillintetgörande av den privata äganderätten till jorden. I fråga om jordegendomens koncentration, fortsätter Kautsky, så finns det ingen sådan statistik, ”som skulle ge möjlighet att undersöka sammanslagningen av flera jordegendomar under en enda ägare”, men ”i allmänhet kan man antaga”, att det ökade antalet arrenden och utarrenderade jordområden går hand i hand med jordegendomens koncentration. ”Länder med utvecklat arrendesystem är ävenså länder med övervägande stora jordegendomar”. Det är tydligt, att allt detta resonemang av Kautsky bara hänför sig till länder med utvecklat arrendesystem, men hr Bulgakov åberopar sig på Ostpreussen, där han ”hoppas kunna påvisa” det ökade antalet arrenden jämsides med styckningen av de stora jordegendomarna — och vill vederlägga Kautsky med detta enstaka exempel. Fåfängt glömmar hr Bulgakov meddela läsaren, att Kautsky själv påvisar styckningen av de stora egendomarna och bondearrendenas tillväxt i Ost-Elbe, varvid han också, som vi får se, förklarar vad denna utveckling egentligen betyder.

Att jordegendomen koncentreras i hypoteksskulder länder, bevisar Kautsky med hypoteks-inrättningarnas koncentration. Detta är för hr Bulgakov inte något bevis. Enligt hans mening ”kan det lätt hända, att det försiggår en dekoncentration av kapitalet (medelst aktier) jämsides

⁷ ett grekiskt ord, som betyder en detaljerad, vetenskaplig avhandling. (*Övers. anm.*)

⁸ Hypoteksskulder tillväxt behöver inte alltid betyda, att jordbruket befinner sig i ett läge av förtryck ... Jordbrukets utveckling och uppblomstring måste på samma sätt (liksom också dess tillbakagång) ”få sitt uttryck i hypoteksskulder tillväxt — för det första till följd av det framåtgående jordbrukets behov av kapital, för det andra till följd av jordröntans ökning, som ger möjlighet att utvidga jordbrukskrediten”. (Sid. 87).

med kreditinrättningarnas koncentration”. Nå, denna fråga skall vi inte diskutera med hr Bulgakov.

III.

Sedan Kautsky behandlat de huvudsakliga kännetecknen på det feodala och det kapitalistiska jordbruket, övergår han till frågan om ”stordrift och smådrift” (sjätte kapitlet) inom jordbruket. Detta kapitel är ett av de bästa i Kautskys bok. I början behandlar han ”stordriftens tekniska överlägsenhet”. Men när Kautsky löser frågan till stordriftens förmån, uppställer han inte någon abstrakt formel, som ignorerar mängden av olikartade betingelser inom jordbruket (såsom hr Bulgakov i högsta grad omotiverat söker påstå), utan tvärtom han påvisar klart och tydligt nödvändigheten att uppmärksamma dessa olikartade betingelser, när man skall tillämpa teorins lagar i praktiken. Stordriftens överlägsenhet inom jordbruket gentemot smådriften är ofrånkomlig — ”*självkart*” endast ”*vid för övrigt likartade betingelser*” (sid. 100, kurs. av mig). Detta för det första. Även inom industrin är ju lagen om storproduktionens överlägsenhet alls inte så absolut och enkel, som många tror; även där är det ”*de övriga betingelsernas*” likhet (i verkligheten långt ifrån alltid tillfinnandes), som gör att lagen helt kan tillämpas. Inom jordbruket återigen, som kännetecknas av ojämförligt mer komplicerade och olikartade förhållanden, är en fullständig tillämpning av lagen om stordriftens överlägsenhet underkastad betydligt strängare villkor. Kautsky anför det mycket träffande exemplet, att på gränsen mellan en bondgård och ett mindre gods försiggår ”kvantitetens förvandling till ny kvalitet — ett stort bondehushåll kan ”om inte tekniskt så i varje fall ekonomiskt stå högre” än godset. Att hålla sig med en vetenskapligt utbildad verkställande chef (ett av stordriftens företräden) är allt för betungande för den mindre godsägaren, medan ägarens personliga ledning av godset ofta brukar vara ”junkermässig” och allt annat än vetenskaplig. För det andra framträder stordriftens överlägsenhet inom jordbruket endast inom vissa bestämda gränser. I fortsättningen av frågans behandling gör Kautsky en noggrann undersökning av dessa gränser. Det säger sig självt att dessa gränser inte är desamma för olika jordbruksgrenar eller vid olika samhällsekonomiska betingelser. För det tredje har Kautsky alls inte ignorerat att det ”*tills vidare*” även finns jordbruksgrenar, där specialister erkänner smådriften vara konkurrensduglig, exempelvis trädgårdsskötsel, vinodling, odling av handelsväxter m. m. (sid. 115). Men dessa kulturer är av fullständigt underordnad betydelse i jämförelse med jordbrukets huvudsakliga (*entscheidenen*) grenar — spannmålsodlingen och boskapsskötseln. Dessutom ”finns det redan inom områdena för trädgårdsskötseln och vinodlingen en nog så framgångsrik stordrift” (sid. 115). Och därför, ”när man talar om jordbruket i allmänhet och i dess helhet (*in Allgemeinen*), är det heller inte tillbörligt att taga med i beräkningen de jordbruksgrenar, inom vilka smådriften är överlägsen stordriften — man kan med fullt fog säga att stordriften är avgjort överlägsen den mindre driften” (sid. 116).

Sedan Kautsky bevisat stordriftens överlägsenhet inom jordbruket (vi skall här nedan, när vi behandlar hr Bulgakovs invändningar, mera utförligt relatera Kautskys argument), ställer han frågan: ”Vad kan smådriften i stället komma med gentemot stordriftens överlägsenhet?”, samt svarar: ”en större nit och omtänksamhet från arbetarens sida, vilken till skillnad från lönearbetaren arbetar åt sig själv, och vidare en så pass låg levnadsstandard för den självständiga mindre jordbrukaren, att den t. o. m. visar sig lägre än en lantarbetares” (sid. 106). Med en hel del slående exempel och uppgifter om läget för bönderna i Frankrike, England och Tyskland, ställer Kautsky som ett otvivelaktigt faktum: ”ett omåttligt arbete och en otillräcklig konsumtion inom smådriften”. Slutligen påvisar Kautsky att stordriftens överlägsenhet kommer till uttryck i jordbrukarnas strävan att bilda *andelsföreningar* — ”andelsföreningarnas produktion är stordrift”. Det är bekant hur idéerna om andelsföreningar för småbrukare förfäktas av småborgerliga ideologer i allmänhet och av narodnikerna i synnerhet (vi nämner exempelvis den här ovan citerade boken av Kablukov). Desto större betydelse har därför Kautskys

förträffliga analys av andelsföreningarnas roll. Småbrukarnas andelsföreningar är naturligtvis länkar i den ekonomiska utvecklingen, men de är uttryck för *övergång till kapitalism* (*Fortschritt zum Kapitalismus*) och *alls icke till kollektivism*, som många tror och påstår (sid. 118). Andelsföreningarna försvagar inte, utan tvärtom, de förstärker stordriftens överlägsenhet (*Vorsprung*) inom jordbruket gentemot smådriften, därför att de större jordbrukarna har större möjligheter att bilda andelsföreningar, och de utnyttjar också dessa möjligheter. Men självklart erkänner Kautsky utan tvekan, att en gemensam kollektiv stordrift är en högre form än den kapitalistiska stordriften. Han hänvisar till de erfarenheter från kollektiv jordbruksdrift, som gjordes i England av Robert Owens efterföljare⁹, samt till analoga kommuner i Nordamerikas Förenta Stater. Alla dessa experiment, säger Kautsky, har *obestriddligen bevisat*, att arbetarnas egen kollektiva ledning av ett stort modernt jordbruk är fullt möjlig, men för att förverkliga denna möjlighet är det nödvändigt med ”en hel rad bestämda ekonomiska, politiska och intellektuella betingelser”. Småproducenten (såväl hantverkaren som småbrukaren) hindras att övergå till kollektiv produktion, emedan solidaritet och disciplin är svagt utvecklade bland dem, på grund av deras isolering, deras ”fanatism i fråga om privategendom”, som kan konstateras inte endast bland de västeuropeiska bönderna, utan även — vi går till oss själva — bland de ryska ”kommunmässiga”¹⁰ bönderna (vi erinrar om A. N. Engelhart och G. Uspenskij). ”Det är orimligt att vänta sig”, förklarar Kautsky kategoriskt, ”att bönderna i det *nuvarande samhället* skall övergå till kommunmässig produktion” (sid. 129).

Detta är det utomordentligt rika innehållet i sjätte kapitlet i Kautskys bok. Hr Bulgakov är synnerligen missnöjd med detta kapitel. Kautsky har gjort sig skyldig, säger han, till den ”huvudsynden” att förväxla olika begrepp, ”den tekniska överlägsenheten förväxlas med ekonomisk dito”. Kautsky ”utgår från den felaktiga föreställningen, att en fullständigare *teknisk* produktionsmetod skulle vara fullständigare, d. v. s. livsdugligare även i *ekonomiskt* avseende”. Detta hr Bulgakovs kategoriska omdöme är fullkomligt omotiverat — som vi hoppas läsaren genom vårt referat över Kautskys resonemang redan övertygat sig om. Utan att på något sätt ha förväxlat teknik och ekonomi¹¹ tar Kautsky sig an uppgiften på ett fullkomligt riktigt sätt, när han undersöker frågan om det ömsesidiga förhållandet mellan stordrift och smådrift i jordbruket vid *för övrigt likartade betingelser* inom den kapitalistiska hushållningens miljö. *I sjätte kapitlets första punkt och första meningen påpekar Kautsky exakt detta sammanhang mellan kapitalismens utvecklingsnivå, och i vilken grad lagen om det större jordbrukets överlägsenhet i allmänhet är tillämplig*: ”Ju mer kapitalistiskt jordbruket blir, desto större blir den kvalitativa skillnaden i tekniskt avseende mellan smådrift och stordrift” (sid. 92). I det förkapitalistiska jordbruket fanns inte denna kvalitativa skillnad. Vad skall man säga om hr Bulgakovs stränga tillrättavisning av Kautsky: ”I själva verket måste frågan ställas

⁹ På sid. 124-126 beskriver Kautsky en jordbrukskommun i Ralahine.

¹⁰ Lenin syftar på de ryska böndernas byalag och ironiserar över narodnikernas uppfattning, att detta byalag utgjorde embryot till jordbrukskommunen-socialismen. (*Övers. anm.*)

¹¹ Det enda som hr Bulgakov skulle kunna stödja sig på är Kautskys rubricering av sjätte kapitlets första punkt: ”a) stordriftens *tekniska* överlägsenhet”, i det han i denna punkt talar om stordriftens såväl tekniska som ekonomiska företräden. Men är manne detta ett bevis på att Kautsky *förväxlar* teknik och ekonomi? Och ännu en fråga: finns det för övrigt något bristfälligt i Kautskys rubricering? Saken är den, att Kautsky har för avsikt att ställa första och andra punkterna i sjätte kapitlet emot varandra. I den första punkten (a) talas om stordriftens tekniska överlägsenhet inom det kapitalistiska jordbruket, och härvidlag figurerar krediten tillsammans med maskiner och annat. Hr Bulgakov ironiserar däröver: ”en egendomlig teknisk överlägsenhet”. Men ”*Rira bien qui rira de dernier!*” (skrattar bäst som skrattar sist. Red.). Kasta en blick i Kautskys bok och ni skall se, att han huvudsakligen har i sikte den utveckling inom kreditväsendets teknik (och vidare även inom handelns *teknik*), som är tillgänglig *endast* för storföretagaren. I andra punkten (b) däremot göres en jämförelse av mängden arbete och den arbetandes förbrukningsnormer inom stordriften och smådriften. Här skärskådas följaktligen den *rent ekonomiska skillnaden* mellan smådrift och stordrift. Kreditens och handelns ekonomi är lika för båda, men deras *teknik* är olika.

på följande sätt: Vad kan stordriftens och smådriftens olika säregenheter i produktions-avseende *vid givna social-ekonomiska betingelser* ha för betydelse i konkurrensen dem emellan?" Detta är en korrigerande av fullständigt samma beskaffenhet som vi tidigare sett här ovan.

Vi skall nu se hur Kautskys argumentering till förmån för stordriftens tekniska överlägsenhet inom jordbruket blir vederlagd av hr Bulgakov. Kautsky säger: "En av jordbrukets viktigaste skillnader från industrin består däri, att produktionen i ordets egentliga mening (*Wirtschaftsbetrieb*, ekonomiskt företag) här vanligen har sitt sammanhang med hushållet i hemmet (*Haushalt*), som inte förekommer inom industrin". Och att ett stort hushåll har sina givna fördelar framför ett mindre i fråga om inbesparing av arbete och materiel, behöver väl knappast bevisas ... Det förra köper (märk detta! V. I.) "fotogen, cikoria, margarin m. m. i parti, det andra i minut" (sid. 93). Hr Bulgakov "korrigerar": "Kautsky vill ha sagt, inte att detta är tekniskt fördelaktigt, utan att det kostar mindre"! ... Är det inte uppenbart, att hr Bulgakovs försök även i detta fall (liksom även i alla andra fall) att "korrigera" Kautsky är mer än misslyckat? "Detta är för övrigt ett i och för sig mycket tvivelaktigt argument", fortsätter den stränge kritikern, "därför att omkostnaderna för de enskilda bondgårdarnas boningshus behöver under vissa villkor alls icke ingå i deras produktvärden, för övrigt emedan omkostnaderna för den större och av flera använda byggnaden och därtill också räntekostnaderna däremot ingå i desamma. Även detta är beroende av de social-ekonomiska betingelserna, vilka — och icke stordriftens skenbart tekniska företräden gentemot smådriften - det gäller att undersöka" ... För det första glömmar hr Bulgakov den småsaken, att Kautsky, sedan han från början undersökt stordriftens och smådriftens jämförda betydelse *vid för övrigt likartade betingelser*, i fortsättningen noggrant undersöker även dessa betingelser. Hr Bulgakov vill följaktligen blanda ihop olika frågor i en enda röra. För det andra — på vad sätt kan det komma sig att böndernas omkostnader för boningshusen icke ingår i produktionskostnaderna? Detta kan ske endast om bönderna "icke räknar med" kostnaderna för virket ur egen skog samt arbetet med att bygga eller reparera husen. I den mån bonden ännu bedriver naturhushållning¹², kan han naturligtvis "låta bli att räkna med" sitt arbete. Hr Bulgakov gör ett misslyckat försök att inte meddela läsarna, att *Kautsky fullkomligt klart och tydligt påvisar detta på sid. 165—167 i sin bok* (åttonde kapitlet, "Böndernas proletarisering"). Men nu är det ju tal om kapitalismens "social-ekonomiska betingelser", och inte vare sig om natural- eller den enkla varuhushållningen. Att under kapitalistiska samhällsförhållanden "icke räkna" med sitt arbete betyder att gratis skänka bort detsamma (åt köpmannen eller någon annan kapitalist), det betyder att arbeta för icke full avlöning, det betyder att sänka sin levnadsstandard under den normala. *Denna* småproducentens säregenhet har Kautsky, som vi sett, fullt ut erkänt och riktigt värderat. I sina invändningar mot Kautsky upprepar hr Bulgakov de borgerliga och småborgerliga ekonomernas vanliga trick och vanliga fel. Dessa ekonomer tråkar ut folk med sina lovsånger om småbrukarens "livskraft", vilken liksom inte behöver räkna med sitt arbete, inte bekymra sig om profit och ränta m. m. Dessa godhjärtade människor glömmar dock, att man med dylikt resonemang blandar ihop naturalhushållningens, den enkla varuproduktionens och kapitalismens "social-ekonomiska betingelser". Med överlägsen skicklighet förklarar Kautsky alla dessa fel, i det han *strängt skiljer* på den ena eller andra formen av samhälls-ekonomiska förhållanden. "Om småbondens produktion", säger han, "inte är indragen i varuproduktionens sfär, om denna hans produktion är avsedd endast för det egna hushållet, så står den också utanför den moderna produktionsmetodens tendenser till centralisering. Hur irrationellt hans ynkliga jordbruk än är, vilken förlust av arbetskraft det än leder till, så håller han envist fast vid det — precis som hans hustru håller fast vid sitt fattiga hushåll i hemmet, vilket på samma sätt med onormalt stor förbrukning av

¹² Produktion endast för det egna hushållets behov och inte för försäljning. (*Övers. anm.*)

arbetskraft ger ynkligt små resultat, men som för henne utgör den enda plats, där hon inte behöver lyda någon annans vilja och där hon är fri från att bli utsugen av andra” (sid. 165). Saken förändras när naturalhushållet tränges undan av varuhushållet. Bonden måste sälja sina jordbruksprodukter samt köpa redskap och *köpa jorden*. Så länge bonden kvarstår som enkel *varuproducent* kan han nöja sig med en arbetares levnadsstandard han behöver ingen profit och ingen ränta på pengarna, och han kan betala mer för jorden än vad en kapitalistisk företagare kan göra (sid. 166). Men den enkla varuproduktionen tränges undan av *kapitalistisk produktion*. Om bonden exempelvis har in-tecknat sin jord, måste han redan tänka på att utvinna den ränta, som kreditorn skall ha. På denna utvecklingsnivå kan man endast formellt räkna bonden till enkel varuproducent. De facto har han vanligen redan förbindelser med *kapitalisten* — med kreditorn, köpmannen och industriföretagaren, hos vilken han måste söka ”bisysslor”, d. v. s. sälja sin arbetskraft. På detta stadium — och vi upprepar att Kautsky gör jämförelser mellan jordbrukets stordrift och smådrift inom det kapitalistiska samhället — betyder möjligheten att ”inte räkna så noga med sitt arbete” för bonden endast följande: att bara arbeta och återigen arbeta och oavlåtligt inskränka sina livsbehov.

Lika ohållbara är även andra invändningar av hr Bulgakov. Smådriften medgiver användning av maskiner endast i begränsad omfattning. För småbrukaren, säger Kautsky, är det svårare och dyrare att erhålla kredit. Hr Bulgakov finner dessa argument vara oriktiga och hänvisar till böndernas ... andelsföreningar! Därmed förbigår han med fullständig tystnad Kautskys ovannämnda värdering av dessa andelsföreningar och vilken betydelse de har. I fråga om maskinerna tillrättavisar hr Bulgakov ånyo Kautsky för att denne inte ställt ”frågan mer allmänt ekonomiskt: vilken roll har i allmänhet maskinerna inom jordbruket” (hr Bulgakov har redan glömt fjärde kapitlet i Kautskys bok!) ”och utgör de männe även här ett lika oundvikligt produktionsmedel som inom industrin?” Kautsky har klart och tydligt påvisat den kapitalistiska karaktären i användningen av maskiner inom det moderna jordbruket (sid. 39, 40 och följ.), han har hänvisat till de säregenheter inom jordbruket, som skapar ”tekniska och ekonomiska svårigheter, för att där kunna använda maskiner (sid. 38 och följ.), han har anfört bevis på den ökade användningen av maskiner (sid. 40), på deras tekniska betydelse (sid. 42 och följ.) samt ångkraftens och elektricitetens roll. Kautsky har, med stöd av jordbruksvetenskapliga uppgifter, påvisat vilka storlekar på bondgårdar det måste vara för ett fullt utnyttjande av olika maskiner (sid. 94), han har, med stöd av tyska statistiska uppgifter från år 1895, påvisat, att det procentuella antalet gårdar, som använder maskiner, snabbt och följdriktigt ökar från småhushåll till större dylika (2 % av gårdar med jord upp till 2 hektar, 13,8 % med jord mellan 2-5 hektar, 45,8 % med 5-20 hektar, 78,8 % med 20-100 hektar och 94,2 % med mer än 100 hektar). Hr Bulgakov önskade i stället för dessa statistiska uppgifter ”allmänna” omdömen angående maskinernas ”oförmåga” eller förmåga att segra i konkurrensen! ...

”Påståendet att det inom smådriften förekommer ett större antal arbetsdjur per hektar ... är icke övertygande ... därför att i detta fall inte är undersökt ... i vilken grad de återopade hushållen har intensifierad boskapsskötsel”, säger hr Bulgakov. Vi slår upp den sidan i Kautskys bok, där detta påstående göres, och vi läser: ”... Det stora antalet kor inom smådriften” (enligt beräkningar per 1.000 hektar jord) ”beror icke i så obetydlig grad av det faktum, att bonden sysslar mera med boskapsskötsel och mindre med spannmålsodling än storföretagaren; men skillnaden ifråga om antalet hästar är därmed inte förklarad” (sid. 96, där det anföres siffror från Sachsen år 1860, från hela Tyskland år 1883 och England år 1880). Vi erinrar om att jordbruksstatistiken i Ryssland uppenbarat detsamma i fråga om stordriftens överlägsenhet gentemot smådriften: de stora bondehushållen reder sig med ett mindre antal djur och inventarier per jordenhet.

Kautskys argument om stordriftens överlägsenhet gentemot smådriften inom det kapitalistiska jordbruket är på långt när inte fullständigt relaterade av hr Bulgakov. Stordriftens överlägsenhet består inte endast i fördelarna av mera kultiverad jord, i inbesparing av levande och döda inventarier, i ett fullständigare utnyttjande av inventarierna, i betydligt större möjligheter att använda maskiner, i större möjligheter att erhålla krediter, utan även i stordriftens kommersiella överlägsenhet och förmåga att kunna utnyttja vetenskapligt utbildade ledare för företaget (Kautskys bok, sid. 104). Ett stort jordbruk kan i stor omfattning utnyttja yrkeskunniga arbetare och ordna deras arbetsfördelning. Särskilt stor betydelse tillskriver Kautsky den jordbruksvetenskapligt utbildade driftsledaren. ”En vetenskapligt utbildad jordbruksledare kan komma ifråga endast där produktionen är tillräckligt stor för att ge full sysselsättning åt en person med att leda och övervaka företaget” (sid. 98: ”denna företags storlek förändras i följd med den olika arten av produktion” från 3 hektar vid vinodling och upp till 500 hektar vid extensivt jordbruk). I detta sammanhang pekar Kautsky på ett intressant och mycket karakteristiskt faktum — att de här och var upprättade lantbruksskolorna, såväl de lägre som de högre, inte kommer bönderna till del, utan är till nytta för storföretagarna, som därifrån erhåller sina tjänstemän (detsamma kan iakttagas även i Ryssland). ”Den högre utbildningen, som är nödvändig för en fullt rationell jordbruksdrift, är svår att förena med de nuvarande existensvillkoren för bönderna. Detta är naturligtvis inget fördömande av den högre utbildningen, utan av böndernas levnadsvillkor. Och detta betyder blott att böndernas smådrift kan hålla sig kvar vid sidan av stordriften, inte tack vare en högre produktivitet, utan på grund av lägre fordringar på livet” (sid. 99). Stordriften måste betjänas inte endast av vanlig lantbefolkning, utan även av industribetonat, maskinkunnigt folk, som i fråga om levnadsstandard står ojämförligt högre.

De i hög grad intressanta och betydelsefulla uppgifter Kautsky anför som bevis på ”det omåttliga arbetet och den otillräckliga konsumtionen inom smådriften” betecknas av hr Bulgakov som ”några(!) lösryckta (??) citat”. Hr Bulgakov ”åtar sig” att anföra ett liknande antal ”citat av motsatt karaktär”. Han glömmer blott att säga oss om inte han möjligen också tar sig för att göra ett *motsatt påstående*, som han skulle kunna bevisa med ”citat av motsatt karaktär”. Och däri ligger ju satsens kärna! Hr Bulgakov åtar sig kanske att påstå, att stordriften i det kapitalistiska samhället utmärker sig för längre arbetstid och lägre levnadsstandard än vad som är fallet inom böndernas smådrift? Hr Bulgakov är tillräckligt försiktig för att inte komma med ett sådant komiskt påstående. Sådana fakta som det omåttliga arbetet och den försämrade levnadsstandarden bland bönderna anser han sig kunna förbigå med en anmärkning om att ”på en del platser lever bönderna i välstånd, på andra platser i fattigdom” !! Vad skulle man säga om en ekonom, som i stället för att summera ihop uppgifterna från smådriften och stordriften för att ge en allmän bild av läget, tar itu med att beskriva olikheten i fråga om befolkningens ”välstånd” på den ena eller andra ”platsen”? Vad skall vi säga om en ekonom, som inför sådana fakta som hemslöjdsidkarnas¹³ omåttliga arbetstid och låga

¹³ Med hemslöjdsidkare åsyftas här den del av befolkningen såväl i Ryssland som i Västeuropa, som sysslade med och specialiserade sig på olika slag av arbeten i hemmen (möbelsnickeri o. a. träarbeten, urmakeri o. a. metallarbeten, krukmakeri, skinnarbeten, olika slags vävnader etc., etc.) för försäljning på marknaden (till skillnad från skomakare, skraddare o. a. hantverkare, som utförde arbeten i hemmen på beställning av kunderna). I denna hemslöjd deltog i regel samtliga familjemedlemmar redan från barndomen under familjefaderns ledning. Hemslöjdsidkarna levde i stor fattigdom, hade ofta svårt att få produkterna sålda, ofta var försäljningsplatserna långt avlägsna, ofta saknades medel till transporten av produkterna och till inköp av nya råvaror, verktyg etc. Detta utnyttjades av företagsamma och hänsynslösa mellanhänder, som for omkring bland hemslöjdsidkarna, köpte upp deras produkter och slutligen också försåg dem med råvaror, verktyg och till och med livsförnödenheter. Hemslöjdsidkarna var formellt fria företagare, men faktiskt blev de lika beroende och ännu mer utsugna än fabriksarbetarna av sina arbetsköpare. Genom mellanhänderna fick dock försäljningen en större omfattning, hemslöjden utvecklades till allt flera hushåll och fick så småningom en industriell karaktär (*Hausindustrie*), här i fortsättningen s. k. hemindustri. (*Övers. anm.*)

levnadsstandard i jämförelse med fabriksarbetarnas, hel enkelt förbigår detta med en anmärkning om att ”på en del platser lever hemslöjdsidkarna i välstånd, på andra platser i fattigdom”? Och å propos hemslöjdsidkare, så skriver hr Bulgakov: ”Uppenbarligen föresvävas Kautsky av tanken på en *Hausindustrie*, där arbetet inte har några tekniska gränser” (såsom i jordbruket) ”men denna parallell duger inte i detta fall”. Uppenbarligen, svarar vi, visar hr Bulgakov en häpnadsväckande brist på intresse för den bok han skall kritisera, därför att tanken på en parallell med hemindustrin har inte bara ”föresvävat” Kautsky, ty på *första sidan av det avsnitt* (sjätte kapitlet, punkt b, sid. 106), som är ägnat frågan om arbetet, *säger han klart och tydligt*: ”Liksom inom hemindustrin är barnens arbete inom små-bondehushållen ännu mer skadligt för dem, än om de vore anställda hos främmande personer.” Hur beslutsamt hr Bulgakov än dekreterar att denna parallell inte duger i detta fall, så är hans mening inte desto mindre fullständigt oriktig. Inom industrin har arbetet inga tekniska gränser, men för bonden är det ”begränsat av jordbrukets tekniska betingelser”, resonerar hr Bulgakov. Man måste fråga sig vem som egentligen förväxlar teknik och ekonomi — Kautsky eller hr Bulgakov? Varför här komma med tekniken inom jordbruket i förhållande till hemindustrin, då fakta säger att småproducenten inom både jordbruket och hemindustrin driver barnen till arbete vid tidigare ålder, arbetar flera timmar per dag, lever ”sparsammare” och inskränker sina livsbehov till en så låg nivå, att han i civiliserade länder framstår som en verklig ”barbar” (enligt Marx)? Kan man måhända förneka det ekonomiskt likartade i dylika företeelser inom såväl jordbruk som hemindustri enbart av den orsaken, att jordbruket har en massa säregenheter (vilka Kautsky alls icke förbigår). ”En småbonde kan inte, om han än så gärna önskade, arbeta mer än vad jorden kräver”, säger hr Bulgakov. Men småbonden kan arbeta och arbetar också upp till 14 timmar och icke 12 timmar per dag; han kan arbeta och arbetar också med så onormalt stor intensitet, att hans nerver och muskler blir förstörda betydligt fortare än normalt. Och vidare — hur oriktigt och överdrivet abstrakt är inte detta, att hänföra bondens arbete bara till jorden! Hos Kautsky kan man inte finna något liknande. Kautsky vet mycket väl, att bonden även har sina husbestyr, att han bygger och reparerar sina kåkar, uthus och redskap etc., ”utan att han räknar med” allt detta merarbete, för vilket en anställd arbetare inom stordriften kräver vanlig betalning. Är det måhända inte klart för varje fördomsfri människa, att arbetet för en bonde — en småbrukare — har *ojämförligt mera vidsträckta gränser* än för småproducenten inom industrin, såvida den senare *endast* har denna näring? Småbrukarens arbete, i allmänhet taget, åskådliggöres tydligt också därigenom, att alla borgerliga skribenter över lag skriver om böndernas ”flit” och ”sparsamhet”, samtidigt som de beskyller arbetarna för ”lättja” och ”slöseri”.

En av Kautsky citerad forskare i fråga om jordbruksbefolkningens levnadsförhållanden i Westfalen skriver, att småbonden överhopar sina barn med omåttligt arbete, så att deras fysiska utveckling hämmas; så dåliga sidor har inte den anställdes arbete. Till en parlamentskommission, som undersökte agrarförhållandena i England (1897) sade en småbonde från Lincoln: ”Jag har uppfostrat och till hälften plågat ihjäl hela min familj med arbete.” En annan sade: ”Vi låter barnen arbeta tillsammans med oss ibland upp till 18 och i genomsnitt 10 à 12 timmar per dag.” En tredje sade: ”Vi arbetar värre än dagsverkare, vi arbetar som slavar.” Inför samma kommission gör Mr Reade följande karakteristik av småbondens läge på de platser, där jordbruket i dess egentliga mening är övervägande: ”Den enda möjligheten för honom att hålla sig uppe är att arbeta som två dagsverkare, men förbruka som endast en sådan. Småbondens barn är mer överhopade med arbete och sämre uppfödda än dagsverkarens barn.” (Royal Commission on Agriculture, 1897, Final report, pp. 34, 357. Citerat av Kautsky på sid. 109.) Åtar sig inte också hr Bulgakov att påstå, att lika ofta arbetar en dagsverkare som två bönder? Synnerligen karakteristiskt är dock följande av Kautsky anförda faktum, som visar hur ”böndernas förmåga att kunna svälta (*Hungerkunst*) kan leda till smådriftens ekonomiska överlägsenhet”: det ekonomiska resultatet från två bondehushåll i Baden

jämfördes med varandra och visade för det ena, *det större*, en deficit på 933 mark och för det andra, *hälften så stort*, ett överskott på 191 mark. I det förra hushållet, som drevs uteslutande med anställd arbetskraft, måste denna som sig bör förplägas, och detta till en kostnad av nära 1 mark per dag, medan i det mindre hushållet uteslutande familjemedlemmar (hustru och sex vuxna barn) arbetade, vars torftiga underhåll inte kostade mer än *hälften* — 48 pfennig per dag och person. Om småbondens familj skulle ha förplägats lika bra som de anställda arbetarna vid det större företaget, skulle småbondehushållet i stället fått en deficit på 1.250 mark! ”Sitt överskott erhöll han inte från en full sädesbinge, utan från en tom mage.” Vilken massa av liknande exempel skulle inte kunna anföras om man jämförde inkomsterna från större och mindre lantbrukshushåll och därvid också beräknade böndernas och de anställda arbetarnas konsumtion och arbete.¹⁴ Alltså kan¹⁵ sådana exempel anföras, där ett mindre hushåll (4,6 hektar) är mer räntabelt i jämförelse med ett större hushåll (26,5 hektar) — en kalkyl som är hämtad ur en facktidsskrift. Men hur kan detta förhålla sig?, frågar Kautsky. Det visar sig att småbrukaren erhåller hjälp av sina barn redan från så tidig ålder, att de nyss lärt sig gå, medan storföretagaren endast har utgifter för sina barn (skolor, gymnasier). Inom smådriften får även gamlingar över 70 år ”ännu vikariera för fullt arbetsföra personer”. — ”En vanlig dagsverkare, i synnerhet inom stordriften, arbetar och tänker: om det vore kväll snart ändå! Men en småbonde, som arbetar så mycket han hinner med, han tänker i stället: ack om da'n ville räcka ett par timmar längre!” Småbrukaren utnyttjar tiden bättre vid brådslande arbete, undervisar oss vidare samme författare i ”Natjalo”: ”de stiger upp tidigare på morgonen, lägger sig senare på kvällen och arbetar fortare, medan arbetarna vid storbruket inte vill stiga upp tidigare, inte lägga sig senare och inte arbeta fortare än vad de gör i vanliga fall”. Småbonden kan erhålla en vinst på sitt jordbruk tack vare sitt ”enkla” leverne: han bor i en hydda, som huvudsakligen har byggts av familjemedlemmarna själva; hans hustru kan ha varit gift i sjutton år och på den tiden dragit sig fram med endast ett par ordentliga skor; för övrigt har hon gått barfota eller i träskor; hon syr själv kläderna åt sin familj. Födan består av potatis och mjölk och ibland också sill. Bonden själv röker en pipa tobak endast om söndagarna. ”Dessa människor är inte medvetna om hur enkelt de lever och de klagar aldrig ... Och under så enkla levnadsvillkoren kan de nästan varje år erhålla ett litet överskott från sitt jordbruk.”

IV.

Sedan Kautsky avslutat sin analys av det ömsesidiga förhållandet mellan stordrift och smådrift i det kapitalistiska jordbruket, övergår han till en speciell utredning om ”gränserna för det kapitalistiska jordbruket” (sjunde kapitlet). Mot teorin om det större jordbrukets överlägsenhet, säger Kautsky, opponerar sig i synnerhet ”mänsklighetens vänner” (vi hade så när skrivit ”folkvännerna”¹⁶) bland borgerskapet, som visar sig vara Free Traders av senaste typ, agrarer. På sista tiden har många ekonomer gått in för småbruk. De stöder sig vanligen på statistik, som visar att smådriften inte undantränger av stordriften. Även Kautsky anför statistik. Inom hela Tyskland har från 1882 till 1895 de medelstora jordbrukens antal ökat mest. I Frankrike har däremot från 1882 till 1892 de allra minsta och de största jordbruken ökat, medan de medelstora har minskat i antal. I England kan från år 1885 till 1895 iakttagas en minskning av den sammanlagda arealen för de allra minsta och de allra största jordbruken; däremot ökade så mycket mer antalet jordbruk mellan 40-120 hektar (100-300 acres), alltså

¹⁴ Se Lenins arbete: ”Kapitalismens utveckling i Ryssland.”

¹⁵ Som framgår i den i fotnoten anförda boken. (*Övers. anm.*)

¹⁶ Med sin ironiska parentes vill Lenin erinra om att även Ryssland var ”begåvat” med en likadan politisk riktning bland narodnikerna. Denna riktning uppstod i början av 1880-talet i samband med tsarregimens förföljelser mot narodnikerna under Alexander III:s tid. ”Folkvännerna” ville liksom de övriga narodnikerna rädda bönderna från kapitalismen, men med ”fredliga medel”. (*Övers. anm.*)

sådana som omöjligt kan räknas till småbruk. I Amerika har den genomsnittliga storleken på farmer minskat i följande tempo: år 1850 var den genomsnittliga storleken 203 acres, år 1860 -199 acres, år 1870 — 153 acres, 1880 — 134 acres och 1890 en liten ökning till 137 acres. Kautsky undersöker något noggrannare den amerikanska statistikens siffror, och hans analys har, i motsats till hr Bulgakovs mening, en viktig *principiell* betydelse. Den viktigaste orsaken till minskningen av den genomsnittliga storleken på amerikanska farmer är sönderstyckningen av de stora plantagerna i Sydstaterna efter negrernas befrielse; i dessa stater har den genomsnittliga storleken på farmer minskat med mer än hälften. ”Ingen människa som begriper saken kan i dessa siffror avläsa någon seger för smådriften över den *moderna* (= kapitalistiska) stordriften.” I allmänhet visar en uppdelning av den amerikanska statistiken på *enskilda räjonger* många olikartade förhållanden. Inom de norra och mellersta områdena, de viktigaste vetedistrikten, har den genomsnittliga storleken på farmer *ökat*, från 122 till 133 acres. ”Småbruket får övertag endast där jordbruket är på tillbakagång eller där förkapitalistisk stordrift råkat i konkurrens med stordriften” (sid. 135). Denna Kautskys slutsats är mycket viktig, enär den påvisar under vilka betingelser man kan använda sig av statistik så att den inte kommer till *skadlig användning*: Det är nödvändigt att skilja kapitalistisk stordrift från förkapitalistisk sådan. Det är nödvändigt att *i detalj* undersöka de olika räjongerna, vilka har olikartade väsentliga säregenheter såväl i fråga om jordbruksformer som historiska villkor för sin utveckling. Man brukar säga: ”siffrorna bevisar!”. Men det är också nödvändigt att undersöka och urskilja just vad dessa siffror bevisar. De bevisar endast *vad de direkt säger*. Dessa siffror säger ingenting om företagets produktion, utan om dess *areal*. För övrigt är det möjligt, och i verkligheten förhåller det sig även så, att, ”ett mindre gods med intensiv jordbruksdrift kan producera mer än ett stort dylikt med extensiv drift”. ”Statistiken, som ger oss upplysningar endast om företagets areal, säger oss ingenting om huruvida arealens minskning i verkligheten betyder minskning av företagets produktion eller om dess jordbruk har intensifierats” (sid. 146). Skogsbruk och betesbruk¹⁷, dessa första former med kapitalistisk stordrift, förutsätter innehav av mycket stora arealer. Åkerbruket kräver betydligt mindre arealer. De olika metoderna inom åkerbruket betingar i sin tur olikheter i detta avseende. Det hänsynslöst jordprejande extensiva åkerbruket (den hittills övervägande formen av jordbruket i Amerika) utgör väldiga farmer (upp till 10.000 hektar såsom bonanza farms¹⁸ av typen Dalrymple, Glenn och andra. Även på våra ryska stepper kan bönders och ännu oftare spekulanter besådda arealer uppnå dylika dimensioner). Övergång till gödsling o. dyl. jordförbättringar leder oundvikligen till minskade arealer, som exempelvis i Europa är mindre än Amerika. Övergången från vegetabilisk produktion till animalisk resulterar i ännu mindre arealer. I England utgjorde år 1880 arealen för gårdar med övervägande animalisk produktion 52,3 acres i genomsnitt per gård, medan den för gårdar med dominerande spannmålsodling uppgick till 74,2 acres. Den övergång från vegetabilisk till animalisk produktion, som försiggår i England, *måste* därför också tendera till en minskning av gårdarnas arealer. ”Men man skulle bedöma saken synnerligen ytligt, om man av detta drar den slutsatsen, att produktionen gått tillbaka” (sid. 149). I Ost-Elbe (varifrån hr Bulgakov hoppas finna bevis för att vederlägga Kautsky) försiggår just en sådan övergång till intensiv jordbruksdrift. De större jordbrukarna, säger en av Kautsky citerad, Sering, ökar produktiviteten hos sin jord, och de säljer eller arrenderar ut till bönderna de mest avlägsna jordområdena, därför att dessa är svårare att utnyttja vid intensiv jordbruksdrift. ”På detta sätt minskar de större jordegendomarna i Ost-Elbe samtidigt som det skapas smärre bondehushåll, och detta inte därför att smådriften är överlägsen stordriften, utan därför att de tidigare större jordbesittningarna var

¹⁷ Ex. den omfattande fåraveln i England och senare i Australien med flera länder. Eller de amerikanska boskapsfarmarna, som föder upp slaktdjur genom betesgång på prärierna. (*Övers. anm.*)

¹⁸ = stora farmer i Nordamerika (huvudsakligen produktion av vete), vilka förenade en extensiv hushållning med användande av en högt utvecklad teknik. *Red.*

anpassade till den extensiva jordbruksdriftens behov” (sid. 150). Den minskade arealen medför vanligen i alla dessa fall en ökad avkastning per jordenhet, ofta också ett ökat antal arbetare, d. v. s. en faktisk *ökning* av produktionen.

Av detta förstås också hur litet denna jordbruksstatistik om gårdarnas *areal* säger oss, och hur försiktigt man måste handskas med siffrorna. I statistik från industrin brukar vi ju finna *direkta* anvisningar om produktionens omfattning (mängden varor, produktionens värdesumma och antalet arbetare), och då är det lätt att utskilja olika slag av produktion. Dessa nödvändiga villkor för att finna bevisbart material är i fråga om jordbruksstatistik mycket sällan för handen.

Vidare är monopolet på jordbruksegendom en gräns för kapitalismen inom jordbruket. Inom industrin växer kapitalet genom *ackumulation*, genom att överskott förvandlas till kapital. *Centralisation*, d. v. s. när några mindre kapital förenas i ett stort sådant, spelar härvidlag en mindre roll. Inom jordbruket är det annorlunda. All jord är upptagen (i civiliserade länder), och utvidgning av arealen i ett jordbruksföretag kan ske endast genom *centralisation* av flera jordstycken till *en enda areal*. Det är klart att egendomens utvidgning genom inköp av omkringliggande jordstycken stöter på stora svårigheter och detta i synnerhet därför, att de delvis utgöres av åkertäppor åt jordbruksarbetare (som är omistliga för storföretagets ägare) och delvis äges av småbönder, som kan konsten att kunna hålla sig kvar vid jorden genom en omåttlig och otrolig sänkning av levnadsstandarden. Detta enkla och klara konstaterande, dessa fakta, som påvisar gränserna för kapitalismen inom jordbruket, anser hr Bulgakov av någon obestämd anledning vara ”fraser” (?!!) och föranleder honom till följande helt omotiverade jubel: ”Alltså(!) blir stordriftens överlägsenhet tillintetgjord(!) vid sitt första hinder”. Hr Bulgakov har från början missförstått lagen om stordriftens överlägsenhet, han har tillskrivit den en omåttligt abstrakt betydelse, en betydelse som Kautsky långt ifrån gett den. Och nu gör hr Bulgakov sitt eget missförstånd till ett bevis mot Kautsky! Tämligen besynnerlig är hr Bulgakovs övertygelse om att han skulle kunna vederlägga Kautsky genom att hänvisa till Irland (som har stora jordegendomar men ingen stordrift). Om också stor jordegendom är ett av stordriftens villkor, så är därmed inte sagt att det är ett tillräckligt villkor. Det kan naturligtvis inte begäras att Kautsky i sin utredning om kapitalismen i jordbruket i allmänhet även skulle ha undersökt de historiska och andra orsakerna till Irlands eller andra länders säregenheter. Det är ju ingen som fordrat av Marx, att han i sin analys av kapitalismens allmänna lagar i fråga om industrin även skulle ha förklarat, varför småindustrin har kunnat hålla sig kvar längre i Frankrike, varför industrin har utvecklats så svagt i Italien o. s. v. Lika ohållbart är hr Bulgakovs påstående, att koncentrationen ”skulle kunna” försiggå så småningom. Att utvidga en jordegendom genom inköp av angränsande jordstycken är långt ifrån lika enkelt som att bygga till nya avdelningar vid en fabrik för placering av ett ökat antal maskiner o. dyl.

Hr Bulgakov hänvisar till den rent fiktiva möjligheten att medelst koncentration eller arrende skapa stora jordbruk, och han ägnar liten uppmärksamhet åt en för jordbrukets faktiskt säregen form av koncentration — en säregenhet som påvisats av Kautsky. Det är latifundierna, vilka består av flera enskilda gods, som inte behöver gränsa intill varandra, men likväl kommer under samma ägare. Statistiken räknar vanligen endast med de enskilda jordegendomarna och ger inga som helst upplysningar om hur dessa enskilda egendomar koncentreras i händerna på stora jordägare. Beträffande Tyskland och Österrike ger Kautsky några drastiska exempel på sådan koncentration, som medför en speciell och högre form av storkapitalistiskt jordbruk, där några stora jordegendomar förenas till en enda ekonomisk enhet och ledes av ett centralt organ. Sådana gigantiska jordbruksföretag möjliggör sammankoppling av de mest olikartade jordbruksgrenar och största möjliga utnyttjande av stordriftens fördelar.

Läsaren kan själv se hur främmande Kautsky är för en abstrakt och schablonmässig förståelse av "Marx' teori", som han förblir trogen. För att undvika en sådan schablonmässig förståelse har Kautsky i här refererade kapitel t. o. m. infört en särskild punkt, som handlar om småproduktionens undergång inom industrin. Han påpekar fullt riktigt, att stordriftens seger även inom industrin alls icke är så enkel och inte försiggår i så likartade former, som de personer har för vana att tro, vilka talar om att Marx' teori inte kan tillämpas i fråga om jordbruket. Det är tillräckligt att hänvisa till den kapitalistiska hemindustrin och att erinra om vad Marx själv redan har påpekat — att ett brokigt virrvarr av övergångsformer och sammanblandade former gör det svårare att upptäcka hur fabrikkssystemet har segrat. Hur mycket mer komplicerat är då inte förhållandet inom jordbruket! Rikedomarnas tillväxt och lyxbegäret kan exempelvis leda till att miljonärerna köper in väldiga lantegendomar, vilka förvandlas till naturparker enbart för deras höga nöjes skull. I Salzburg (Österrike) minskade antalet hornboskap från och med 1869. Orsaken var att de alpina områdena såldes till förmögna jaktvänner. Kautsky säger också mycket träffande, att om man tar de statistiska uppgifterna om jordbruket okritiskt och utan åtskillnad, så skulle man lätt kunna upptäcka en tendens hos den kapitalistiska produktionsmetoden att förvandla nutida folk till stammar, som lever av jakt!

Bland de villkor, som bestämmer gränserna för det kapitalistiska jordbruket, påpekar Kautsky slutligen den omständigheten, att bristen på arbetskraft till följd av landsbygdens avfolkning tvingar de stora jordbruksföretagarna att tilldela arbetare jord, att skapa småjordbruk, vilkas innehavare kan utföra arbeten åt godsägaren. Fullständigt egendomslösa jordbruksarbetare är sällsynta, därför att inom jordbruket det förhållandet råder, att hushållningen i trängre mening är förbunden med självhushållning. Flera kategorier anställda jordbruksarbetare äger eller tillåtes bruka ett stycke jord. Då smådriften alltför kraftigt undantränges, *söker de större jordbruksföretagarna förstärka eller på nytt skapa småbruk* genom att sälja eller utarrendera jord. "I alla europeiska länder", säger den av Kautsky citerade Sering, "kan under senare tid iakttagas en strävan ... att göra jordbruksarbetarna bofasta genom att tilldela dem jord." Alltså — inom gränserna för den kapitalistiska produktionsmetoden är det omöjligt att räkna med ett fullständigt utträngande av smådriften inom jordbruket, ty kapitalisterna och agrarerna själva söker återupprätta den, när raseringen av bondehushållningen gått allt för långt. I en artikel i "Neue Rheinische Zeitung" påvisade Marx redan år 1850 denna kretsgång av koncentration och styckning av jord i det kapitalistiska samhället.

Hr Bulgakov finner allt detta resonemang av Kautsky vara "delvis riktigt, men till större delen felaktigt". I likhet med hr Bulgakovs övriga förkastelser är också denna ytterst svagt och dunkelt motiverad. Hr Bulgakov anser att Kautsky "konstruerat en teori om proletär smådrift" och att denna teori är riktig endast för ett ytterst begränsat område. Vi är av en annan mening. Lönearbete i jordbruket, utfört av mindre jordbrukare (eller, vilket är detsamma, av lantarbetare och daglönare med egna jordstycken) är *en företeelse, som i mer eller mindre grad är betecknande för alla kapitalistiska länder*. Ingen skribent, som önskar beskriva kapitalismen i jordbruket, kan utan att dölja sanningen ställa denna företeelse i skuggan.¹⁹ Att proletära småbruk i synnerhet i Tyskland är ett allmänt faktum bevisas i Kautskys bok i åttonde kapitlet, som handlar om "Böndernas proletarisering". Hr Bulgakovs påpekande, att flera skribenter och däribland även hr Kablukov har skrivit om "bristen på arbetskraft", *åsidosätter dock det allra viktigaste*, nämligen den stora principiella skillnaden mellan hr Kablukovs och Kautskys teorier. Till följd av sin småborgerliga uppfattning "konstruerar" hr Kablukov av denna brist på arbetskraft tesen om stordriftens labila karaktär, och smådriftens livsduglighet. Kautsky karakteriserar exakta fakta och påvisar deras verkliga betydelse i det moderna klassamhället, nämligen att de större jordbruksföretagarnas klassintressen tvingar dem att tilldela jordbruks-

¹⁹ Se "Kapitalismens utveckling i Ryssland" (svenska uppl., kap. 2, slutsatser). Man anser att i Frankrike har omkring 75 % av jordbruksarbetarna egen jord.

arbetarna jord. Ur klassynpunkt är jordbruksarbetare med egna jordstycken placerade mellan småborgarna och proletärerna, men dock närmare de senare! Eller med andra ord — hr Kablukov framhåller med sin teori om stordriftens labila karaktär den ena sidan av en komplicerad process, medan Kautsky analyserar de speciella formerna av samhällsekonomiska förhållanden, som på ett visst utvecklingsstadium och i en viss historisk situation framskapas till följd av stordriftens egna intressen.

V.

Vi övergår till följande kapitel i Kautskys bok, vars rubricering vi nyss meddelade. I detta kapitel undersöker Kautsky för det första ”tendenserna till jordens styckning” och för det andra ”de olika formerna av böndernas binäringar”. Här beskrives alltså de i hög grad viktiga tendenserna inom jordbrukskapitalismen, som är betecknande för det stora flertalet av de kapitalistiska länderna. Jordens styckning, säger Kautsky, medför ökad efterfrågan på avstyckad jord från småböndernas sida, vilka betalar mer för jorden än de större företagarna. Detta senare faktum har föranlett en del skribenter att påstå, att småbruket är överlägset storbruket. Kautsky besvarar detta mycket träffande genom att jämföra priserna för jorden med priserna på bostadslägenheter — som bekant ställer sig mindre och billigare bostadslägenheter *dyrare* per kvadratmeter golvyta, per luftvolym etc. än de större och dyrare lägenheterna. Det högre priset på de mindre jordstyckena förklaras inte av någon smådriftens överlägsenhet, utan framförallt av böndernas betryckta läge. Vilken mängd av förkrympta jordbruk, som kapitalismen frambringat, framgår av följande siffror: av Tysklands (år 1895) 5½ miljoner brukningsdelar hade 4½ miljoner, d. v. s. mer än 34, mindre än 5 hektar jord (58 % hade mindre än 2 hektar). I Belgien hade 78 % (709½ tusen av 909 tusen) mindre än 2 hektar. I England (1895) hade 118 tusen av 520 tusen mindre än 2 hektar. I Frankrike hade (år 1892) 2,2 miljoner (av 5,7 miljoner) mindre än 1 hektar, och 4 miljoner mindre än 5 hektar. Kautsky konstaterar att dessa förkrympta jordbruk är allt annat än rationella (de har otillräckligt antal djur samt ont om inventarier, kontanta medel och arbetskraft — det senare på grund av nödvändigheten att skaffa biförtjänster genom arbete på annat håll). Hr Bulgakov tror att han kan vederlägga detta genom att hänvisa till att jorden ”mycket ofta” (??) brukas med spade — ”en i otrolig grad intensifierad kultur” om också ... ”med en i hög grad orationell förbrukning av arbetskraft”. Det säger sig självt att denna invändning är ohållbar. Enstaka exempel på småböndernas bättre bearbetning av jorden kan lika litet vederlägga Kautskys allmänna karakteristik av denna typ av jordbruk som det förut anförda exemplet beträffande det mera inkomstbringande småbruket kunde vederlägga hans konstaterande av stordriftens överlägsenhet. Att Kautsky har fullkomligt rätt härvidlag, då han betecknar dessa jordbruk *i allmänhet taget*²⁰ som proletära, framgår också fullt tydligt av de fakta, som uppenbarades i den tyska folkräkningen år 1895 — nämligen att större delen av småbruket inte kan existera utan biförtjänster. Av hela antalet, 4,7 miljoner personer, som lever som självständiga jordbrukare, måste 2,7 miljoner, d. v. s. 56 %, skaffa sig arbete och biförtjänster vid sidan om. Av 3,2 miljoner hushåll, som innehar mindre än 2 hektar jord, är det blott 0,4 miljoner, d. v. s. 13 %, som intet skaffar sig biförtjänster! Av 5½ miljoner jordbruk i hela Tyskland hör medlemmarna i 1½ miljoner jordbruk till lönearbetarna inom jordbruket och industrin (+ 704 tusen, som tillhör hantverkarna). Och inför dylikt kan hr Bulgakov förmå sig påstå, att teorin

²⁰ Vi understryker ”i allmänhet taget”, ty man kan naturligtvis inte förneka, att även sådana jordbruk med obetydlig mängd jord i enskilda fall kan producera mycket produkter och ge stora inkomster (vinodling, trädgårdsskötsel o. dyl.). Men vad skulle man säga om en ekonom, som på tal om att de ryska bönderna i stor utsträckning saknar hästar skulle söka förklara detta med att anförda exempel — låt oss säga — från trädgårdsodlingen omkring Moskva, där man även utan hästar ibland kan bedriva rationellt och inkomstbringande jordbruk ?

om det proletära jordbruket endast är ”en konstruktion” av Kautsky!²¹ Formerna för proletariseringen av bönderna (formerna för böndernas binärningar) undersöks mycket noggrant av Kautsky (sid. 174-193). Tyvärr tillåter oss inte utrymmet för denna artikel att utförligt behandla karaktäristiken av dessa former (lönearbete inom jordbruket, hemindustri — ”det skändligaste systemet för kapitalistisk exploatering” ; arbete i fabriker och gruvor etc.). Vi konstaterar blott, att Kautsky värdesätter dessa binärningar helt i överensstämmelse med ryska vetenskapare. Dessa arbetare från landsbygden, som söker sig tillfälliga arbeten och biförtjänster vid sidan av sina jordbruk, är mindre utvecklade och har lägre fordringar på livet än städernas arbetare, vilket inte så sällan har en skadlig inverkan på de senares levnadsstandard. ”Men för de platser, varifrån de kommer och dit de återvänder, är de pionjärer för en progressiv utveckling ... De tillägnar sig nya fordringar på livet, nya idéer” (sid. 192), de uppväcker medvetandet, känslan för människovärdet och tron på den egna kraften bland avsides boende bönder.

Slutligen skall vi stanna vid följande synnerligen hätska utfall av hr Bulgakov mot Kautsky. Den senare säger, att ökningen av antalet jordbruk i Tyskland från 1882 till 1895 framförallt gäller de i fråga om arealen allra minsta och de allra största (varför jordstyckningen har skett på de medelstoras bekostnad). Och i verkligheten har jordbruk med jord upptill 1 hektar ökat i antal med 8,8 %; jordbruk från 5 till 20 hektar med 7,8 %, medan jordbruk med över 1.000 hektar har ökat med 11 %. Antalet jordbruk däremellan är nästan helt oförändrat, medan hela antalet jordbruk har ökat med 5,3 %. Hr Bulgakov är mäktigt förargad över den procentuella beräkningen av de stora jordbruken, vars antal är relativt obetydligt (515 och 572 för ovannämnda år). Han glömmer, att dessa ifråga om antal obetydliga företag är de allra största, att de *tillsammans innehar nästan lika mycket jord*, som den sammanlagda arealen för 2,3—2,5 miljoner småhushåll (upptill 1 hektar). Om jag säger, att antalet av de allra största fabrikererna här i landet med mer än 1.000 arbetare har ökat exempelvis från 51 till 57 stycken och detta utgör 11 %, när hela antalet fabriker har ökat med 5,3 % — uppenbarar man inte detta en tillväxt av storproduktionen, oavsett om de allra största fabrikerernas *antal* är obetydligt i jämförelse med hela antalet fabriker? Det faktum, att den största delen av den ökade arealen

---

²¹ I anmärkningen på 15:e sidan påstår hr Bulgakov att Kautsky, då han säger att större delen av jordbruksbefolkningen inte har något intresse av spannmålstullar, upprepar samma fel som författarna av boken om spannmålspriserna (”Skördarnas och spannmålsprisernas inflytande på några sidor i den ryska folkhushållningen”, under red. av A. J. Tjuprov och A. S. Posnikov. *Övers. anm.*). Även härvidlag är vi inte överens. Författarna till boken om spannmålspriserna gör sig skyldiga till många fel (som jag flera gånger påvisat i ovannämnda bok, Kap. utveckl. i Ryssland), men när de erkänner det faktum, att massan av befolkningen inte är intresserad av höga spannmålspriser, gör de sig icke skyldiga till något fel. Felaktigt är endast att i dessa *omedelbara* intressen för befolkningens massa även innefatta vad som är av intresse för samhällsutvecklingen. Herrar Tugan Baronovsky och Struve har fullt riktigt påvisat, att det *väsentliga* i värderingen av spannmålspriserna måste vara frågeställningen: ersätter de mer eller mindre hastigt förkapitalistiska förhållanden med kapitalistiska, driver de den samhälleliga utvecklingen framåt? Detta är den faktiska frågan, som jag löser annorlunda än Struve. Jag tror, att någon faktisk fördröjning av den kapitalistiska utvecklingen inom jordbruket till följd av låga spannmålspriser ingalunda är bevisad. Tvärtom — den hastigt ökade produktionen av jordbruksmaskiner och den stöt framåt i fråga om jordbruksdriftens specialisering, som de sänkta spannmålspriserna förorsakat, visar att låga spannmålspriser *driver fram* den kapitalistiska utvecklingen inom det ryska jordbruket (se fotnoten till ”Kapitalismens utveckling i Ryssland”, föreliggande svenska upplaga, band 1, tredje kapitlet). Sänkningen av spannmålspriserna ådagalägger en djupgående omskapande verkan på alla övriga förhållanden inom jordbruket.

Hr Bulgakov säger: ”En av de viktigaste förutsättningarna för en intensifierad jordbrukskultur är att spannmålspriserna höjes” (detsamma säger hr P. S. i sin ”Inre översikt”, sid. 299 i samma bok från ”Natjalo”). Detta är inte fullt riktigt. Marx har i ”Kapitalet”, band 3, sjätte avdelningen, påvisat, att mer-investering av kapital i jordbruket kan minska, *men även öka* produktiviteten; vid en sänkning av spannmålspriserna kan jordröntan bli lägre, *men den kan även bli högre*. Följaktligen kan en intensifiering av jordbruksdriften under olika historiska perioder och i olika länder — förorsakas av fullständigt olika förhållanden, oavsett spannmålsprisernas nivå.

har tillfallit jordbruken av storleksordningen 5-20 hektar (hr Bulgakov, sid. 18), vet även Kautsky mycket väl och behandlar det också i följande kapitel.

I fortsättningen redogör Kautsky för de förändringar, i fråga om arealen, som skett inom jordbrukens olika storleksordningar åren 1882-1895. Det visar sig, att den största ökningen (+ 563.477 hektar) har tillfallit jordbruken av storleksordningen 5-20 hektar, därefter kommer de allra största av storleksordningen över 1.000 hektar (+ 94.014 hektar), medan den sammanlagda arealen för jordbruk av storleksordningen 20-1.000 hektar har minskat med 86.809 hektar. Jordbruk med jord upp till 1 hektar har ökat sin sammanlagda areal med 32.683 hektar, och de mellan 1-5 hektar med 45.604 hektar.

Av detta drar Kautsky följande slutsats: den minskade arealen hos jordbruken 20-1.000 hektar (som mer än väl uppväges av den ökade sammanlagda arealen hos de allra största av storleksordningen över 1.000 hektar) betyder ingen nedgång för stordriften, utan dess intensifiering. Vi har redan sett att denna intensifiering av jordbruket gått framåt i Tyskland, och att densamma ofta medför en minskning av respektive jordbruks arealer. Att det försiggår en intensifiering inom stordriften kommer till synes genom den ökade användningen av ångmaskiner och ävenså genom den väldiga tillväxten av antalet jordbrukstjänstemän, som i Tyskland anställs endast inom de större företagen. Antalet dylika — inspektorer, arbetsledare, bokhållare etc. — ökade från 47.465 år 1882 till 75.978 år 1895, d. v. s. med 62 %. Bland dessa ökade antalet kvinnliga från 12 till 23,4 %.

”Allt detta uppenbarar klart och tydligt hur mycket mer intensifierade och mer kapitalistiska de större jordbruken har blivit sedan början av 80-talet. Förklaringen till varför jämsides därmed de medelstora bondehushållen i stor omfattning har ökat sin areal, finner vi i följande kapitel” (sid. 174).

Denna framställning av saken betraktar hr Bulgakov som ”en skriande kontrast till verkligheten själv”, men även i detta fall kan hans bevisföring icke berättiga ett sådant bestämt och dristigt domslut och rubbar inte ett dugg på Kautskys ovannämnda slutsats. ”Framför allt kan jordbrukets intensifiering, i de fall en sådan försiggått, i och för sig inte förklara varken en relativ eller en absolut minskning av åkerjorden, inte förklara den minskade specifika vikten hos gruppen jordbruk mellan 20-1.000 hektar. Arealen skulle kunna öka samtidigt med ökningen av antalet jordbruk; det senare skulle kunna öka något hastigare endast (sic!) om arealen för varje givet jordbruk blir mindre.”²²

Vi har med avsikt citerat detta resonemang i sin helhet, ur vilket hr Bulgakov drar följande slutsats: ”företagets minskade areal som en följd av ökad intensifiering är rena fantasin” (sic!). Med detta resonemang vill han liksom ge ett exempel på missbruk av ”statistiska uppgifter”, som Kautsky själv så energiskt har varnat för. Hr Bulgakov ställer rent av löjligt stora fordringar på statistiken om företagets *arealer*, ger denna statistik en betydelse, som den absolut inte kan ha. Varför måste åkerjordens areal i själva verket ”något” öka? Varför ”måste” icke företagets intensifiering (som vi sett ibland kan medföra försäljning eller utarrendering av avlägsna jordstycken till bönderna) förpassa ett visst antal jordbruk från en högre till en lägre storleksordning? Varför ”måste” icke denna intensifiering medföra en minskning av arealen för jordbruken av storleksordningen 20—1.000 hektar?²³ I statistik om industrin skulle uppgifter om minskning av de större fabrikernas *produktionssumma* tala om en nedgång inom storproduktionen. En minskning av de större jordbruksföretagens *areal* med

²² I fortsättningen anför hr Bulgakov mer detaljerade uppgifter, men dessa har inget nytt att tillägga gentemot Kautskys givna uppgifter, vilka påvisar samma ökning av antalet företag inom den ena gruppen större jordbesittningar och minskning av jordarealen.

²³ Arealen för denna storleksgrupp har minskat från 16.986.101 hektar till 16.802.115 eller allt som allt — 1,2 %. Inte sant — talar inte dessa siffror sitt tydliga språk om den av hr Bulgakov upptäckta stordriftens ”dödskamp”?

1,2 % säger däremot jämt ingenting och *kan inte säga någonting* om produktionens omfattning, som inte så sällan ökar jämsides med att företagets areal har minskat. Det är oss bekant, att spannmålsodlingen i Europa i allmänhet får ge vika för den animaliska produktionen, och detta i särskilt stor omfattning i England. Det är oss bekant att denna övergång ibland förorsakar en minskning av företagets areal, men då skulle det väl vara underligt, om man av företagets minskade areal drog den slutsatsen, att stordriften gått tillbaka? Bland annat därför kan den "värtaliga" tabell, som hr Bulgakov företett på sidan 20, och som påvisar en minskning av antalet större och mindre jordbruk och en ökning av de medelstora jordbruken (5 —20 hektar), vilka har dragdjur för åkerbruk, ingenting alls bevisa. Detta kan bero på att företagen övergått till annan jordbruksdrift.

Att de stora jordbruksföretagens produktion i Tyskland blivit mer intensifierad och mer kapitalistisk är för det första uppenbart genom det ökade antalet *ångmaskiner* för jordbruksändamål, som femdubblats till antalet under åren 1879-1897. Det är fullständigt misslyckat av hr Bulgakov, då han med sina invändningar hänvisar till att det absoluta antalet maskiner *över huvud taget* (men inte ångmaskiner) är betydligt större inom de mindre jordbruken (upp till 20 hektar) än hos de större, och ävenså att man i Amerika använder maskiner vid extensiv jordbruksdrift. Nu gäller saken inte Amerika, utan Tyskland, där det inte förekommer några bonanza farms. Här nedan några siffror om det procentuella antalet jordbruk i Tyskland (år 1895), som har ångdrivna plogar och tröskverk:

Jordbruk:	% jordbruk med ångdrivna		
Upp till	2	hektar	
			<i>plogar</i>
			<i>tröskverk</i>
	2-5	"	0,00
	5-20	"	0,00
	20-100	"	0,01
	100	"	0,10
Över			5,29
			16,60
			16,22

Om nu inom Tysklands jordbruk hela antalet ångmaskiner har femdubblats — bevisar då inte detta stordriftens ökade intensifiering? Det gäller blott att inte glömma — som hr Bulgakov på sid. 21 återigen gör sig skyldig till — att en ökning av jordbruksföretagens storlek inte alltid är identisk med en ökning av deras areal.

För det andra är det uppenbart genom det ökade antalet tjänstemän inom jordbruket, att stordriften blivit mer kapitalistisk. Bulgakov gör ett misslyckat försök att beteckna denna Kautskys slutsats som ett "kuriosum": "antalet officerare har ökat — men armén har minskat" — antalet anställda jordbruksarbetare har minskat. Vi säger ånyo: *rira bien qui rira le dernier!* Det minskade antalet jordbruksarbetare har Kautsky inte glömt, utan han påvisar just detta utförligt beträffande en hel rad länder.²⁴ Enbart detta faktum säger dock härvidlag absolut ingenting, ty jordbruksbefolkningens hela antal minskar ju, medan antalet proletära småbrukare ökar. Låt oss antaga, att en storgodsägare övergått från spannmåls- till sockerbetsodling (i Tyskland bearbetades år 1871-1872 2,2 miljoner ton betor till socker, år 1881-1882 var siffran 6,3 miljoner ton, år 1891-1892 9,5 miljoner och år 1896-1897 13,7 miljoner ton). Avlägsna delar av sin jord skulle godsägaren t. o. m. kunna sälja eller överlämna till småbönder, i synnerhet som han behöver småböndernas hustrur och barn för dagsverken på sina betodlingar. Låt oss vidare antaga, att godsägaren anskaffar en ångdriven plog, som gör tidigare plöjare obehövlige (inom den sachsiska betodlingen med mönsterjordbruk i fråga om

²⁴ Kuriös är verkligen hr Bulgakovs anmärkning, att det ökade antalet tjänstemän kanske vittnar om en ökning av jordbruksindustrin, *men i varje fall icke (!)* om stordriftens ökade intensifiering. Vi har hittills trott, att en ökad utbredning av industriell produktion är en av de viktigaste formerna för jordbrukets ökade intensifiering (*av Kautsky utförligt beskrivna och karakteriserade i tionde kapitlet*).

intensiv kultur”²⁵ — är ångdrivna plogar numera en allmän företeelse). Antalet fast anställda arbetare minskar. Antalet högre tjänstemän (bokhållare, förvaltare, tekniker och andra) ökar ovillkorligen. Kan hr Bulgakov förneka, att vi i detta fall kan iakttaga en ökad intensifiering och kapitalism inom stordriften? Kan han påstå, att något dylikt inte förekommer i Tyskland?

Som avslutning på vår redogörelse över åttonde kapitlet i Kautskys bok måste vi citera följande avsnitt: ”Vad som intresserar oss härvidlag”, skriver Kautsky (i fråga om vad vi här ovan citerat och hr Bulgakov påtalat), ”är det faktum, att en proletarisering av jordbruksbefolkningen försiggår i Tyskland liksom på andra håll, och detta trots att tendensen till sönderstyckning av medelstora gods har upphört att verka i Tyskland. Från 1882 till 1895 ökade hela antalet jordbruk med 281.000. Därav är det stora flertalet proletära jordbruk med jord upp till 1 hektar. Dessa jordbruk ökade med 206.000.”

”Som synes är utvecklingen inom jordbruket fullständigt säregen, den skiljer sig helt från industri- och handelskapitalets utveckling. I föregående kapitel har vi påvisat, att tendensen till företagets centralisering inom jordbruket inte leder till smådriftens fullständiga tillintetgörande. När denna tendens nått alltför långt, fram-skapas en motsatt tendens, så att tendensen till centralisering och tendensen till jordstyckning ömsesidigt avlöser varandra. Och nu ser vi, att båda tendenserna också kan verka jämsides med varandra. En ökning försiggår i fråga om antalet jordbruk, vars ägare uppträder på varumarknaden i egenskap av proletärer, som säljer sin arbetskraft ... Dessa mindre jordbrukare, som måste sälja sin arbetskraft, har sina väsentliga intressen gemensamma med industriproletärerna; deras ägande av jord föranleder inget motsatsförhållande till de sistnämnda. Dessa småbrukares jord kan mer eller mindre befria dem från att köpa matvaror, men den kan inte befria dem från att bli exploaterade av kapitalistiska företagare, sak samma om detta sker i industrin eller i jordbruksföretag” (sid. 174).

I följande artikel skall vi recensera återstående delen av Kautskys bok och samtidigt i förbifarten även betrakta de invändningar, som göres av hr Bulgakov i fortsättningen av hans artikel.

Andra artikeln.

I.

I bokens nionde kapitel (”De alltmer ökade svårigheterna för det varuproducerande jordbruket”) övergår Kautsky till att analysera *motsättningarna* inom det kapitalistiska jordbruket. Av hr Bulgakovs invändningar mot detta kapitel, som vi nedan mer utförligt skall behandla, framgår tydligt, att vår kritiker inte fullt riktigt förstår dessa ”svårigheters” allmänna betydelse. Det finns sådana ”svårigheter”, som kan utgöra ”hinder” för det rationella jordbrukets utveckling i dess fulla utsträckning, men som samtidigt är *impulser för utvecklingen* av det kapitalistiska jordbruket. Såsom sådana svårigheter påvisar Kautsky exempelvis landsbygdens avfolkning. Det råder inget tvivel om, att när de bästa och mest intelligenta arbetarna lämnar landsbygden, blir detta till ”hinder” för det rationella jordbrukets oinskränkta utveckling, men det är lika otvivelaktigt, att jordbruksföretagen bekämpar detta hinder genom att utveckla *tekniken*, genom att anskaffa maskiner.

Kautsky undersöker följande ”svårigheter”: a) jordrätten, b) arvsrätten, c) arvsrättens begränsning (fideikommiss, *Anerbenrecht*²⁶), d) städernas exploatering av landsbygden och e) landsbygdens avfolkning.

²⁵ Enligt Kärger, citerad av Kautsky på sid. 45.

²⁶ I England och Tyskland har de stora jordegendomarna även inom den borgerliga ordningens ram lyckats bibehålla en betydande styrka. Detta visar sig bland annat i den speciella form av arvsrätt, som storegömdomarna lyckats bevara åt sig eller åtminstone åt de mest privilegierade egendomarna — fideikommissen. En sådan egen-

Jordräntan är den del av mervärdet, som återstår sedan man frånräknat den genomsnittliga profiten på i företaget investerat kapital. Monopolet på jordegendom ger jordägaren möjlighet att tillägna sig detta överskott, varvid jordens pris (= den kapitaliserade jordräntan) *befäster* jordräntans en gång uppnådda nivå. Det är uppenbart att jordräntan ”försvarar” en fullständig rationalisering av jordbruket. Arrendesystemet försvagar impulserna till förbättringar och dylikt; hypotekssystemet medför att en stor del av kapitalet måste placeras, inte i produktionen, utan i köpet av jord. I sina invändningar påpekar hr Bulgakov för det första, att ökningen av hypoteksskulden ”inte är så farlig”. Han glömmer emellertid, att Kautsky — inte ”i annat sammanhang” utan just i detta sammanhang redan påvisat det oundvikliga i att hypoteken växer även under en blomstringsperiod för jordbruket (se ovan, första artikeln, II). För innevarande tid ställer Kautsky inte frågan om det är ”farligt” eller inte med hypotekens tillväxt, utan frågan om vilka svårigheter som förhindrar kapitalismen att helt och fullt uppfylla sin mission. För det andra undrar hr Bulgakov, ”om det är riktigt att anse jordräntans ökning enbart som ett hinder. Jordräntans tillväxt, dess möjligheter att öka, är en självständig stimulans för jordbruket, en stimulans till teknisk och varje annan progress” (process är tydligen ett tryckfel). Stimulans för det kapitalistiska jordbrukets progress är befolkningens tillväxt, ökad konkurrens, industrins tillväxt, medan jordräntan är en tribut, som jordägaren inhöstar i och med samhällets utveckling och teknikens utveckling. Att förklara jordräntans ökning som en ”*självständig* stimulans” för progressen är därför oriktigt! Teoretiskt sett är det fullt möjligt att förena kapitalistisk produktion med frånvaron av privat äganderätt till jorden, med jordens nationalisering (Kautsky sid. 207), då den absoluta jordräntan inte skulle finnas och den differentierade räntan skulle tillfalla staten. Stimulansen till en jordbruksteknisk progress skulle därvid inte försvagas, utan tvärtom — den skulle öka i en väldig omfattning.

”Ingenting skulle vara oriktigare än att tro”, säger Kautsky, ”att det skulle vara till fördel för jordbruket att trissa upp (*in die Höhe treiben*) priserna på jord eller med konstlade medel hålla dem på en hög nivå. Detta är till fördel för de nuvarande (*augenblicklichen*) jordägarna, till fördel för hypoteksbanker och jordspekulanter, men är inte till fördel för jordbruket och ännu mindre för dess framtid och kommande generationer inom detsamma” (sid. 199). Och priserna på jord är kapitaliserad jordränta.

En annan svårighet för det varuproducerande jordbruket består däri, att detsamma kräver privat äganderätt till jorden, vilket vid arvsskiften leder till att jorden antingen styckas sönder i flera mindre jordbruk (och på *en del platser* medför denna styckning t. o. m. teknisk tillbakagång), eller också betungas med hypotek (när en av arvtagarna erhåller all jord genom att till sterbhusets övriga delägare ersätta deras arvslotter i pengar, som han förskaffat sig genom lån mot in-teckning i jorden). Hr Bulgakov beskyller Kautsky för att ”i sin redogörelse ha förbisett den positiva sidan” av jordens rörlighet. Detta är en fullständigt obefogad beskyllning, ty Kautsky har såväl i bokens historiska avhandling (i synnerhet i tredje kapitlets första avsnitt, som behandlar det feodala jordbruket och orsakerna till att detta avlöstes av det

---

dom står inte fri för vem som helst att förvärva, utan är en familjs heligt oantastbara besittning, vars brukningsrätt övergår till en av familjemedlemmarna (i vanliga fall genom arvsrätt till första ”legitima” sonen), dock utan rätt att vare sig helt eller delvis avyttra densamma ... En variant av fideikommiss är bland bönderna den speciella form av arvsrätt (*Anerbenrecht*) som inte innebär så stränga villkor för ägandet av jorden, utan ger ägaren stor handlingsfrihet, men som på samma sätt förhindrar att egendomen sönderstyckas genom arvsskifte. På några platser i Tyskland och Österrike, där stora bondgårdar är i övervägande antal, har denna arvsrätt bevarats, om också inte i lagstadgad form, så dock i vedertaget bruk. Under senare tid har olika förordningar med laga kraft utkommit i syfte att befästa denna tradition och ge den en juridisk plattform. Konservativa politiker och ekonomer ser däri ett av de effektivaste medlen att bevara bondehushållningens existens ”som ett värn för den privata äganderätten” (Kautsky, sid. 200).

kapitalistiska jordbruket) liksom också i ett tillägg²⁷ klart och tydligt påvisat den positiva sidan i fråga om den privata äganderätten till jorden och dess historiska oundviklighet, varigenom jordbruket underkastas konkurrensen och följaktligen också blev rörligt, en bytesvara. En annan av hr Bulgakovs beskyllningar går ut på att Kautsky icke har analyserat det problem, som ”består i den olika grad befolkningen ökar på olika platser”. Denna beskyllning är oss fullkomligt obegriplig. Har verkligen hr Bulgakov i Kautskys bok väntat sig studier i befolkningsfrågan?

Vi skall inte uppehålla oss vid frågan om fideikommissen och annan arvsrätt, ty efter vad som här ovan redan har sagts, är ingenting av värde att tillägga. Vi övergår i stället till frågan om hur landsbygden exploaterats av städerna. Enligt hr Bulgakov har Kautsky ”inte uppställt den positiva sidan av saken gentemot den negativa” – ett påstående som direkt strider mot det verkliga förhållandet. Städernas betydelse som avsättningsmarknader för jordbruket har Kautsky gett exakt besked om *på första sidorna* i det kapitel, som behandlar ”det moderna jordbruket” (sid. 30 u. ff). Just ”städernas industrier” (sid. 292) betygsätts av Kautsky som de avgörande i fråga om jordbrukets reorganisation, dess rationalisering o. s. v.²⁸

Vi kan därför absolut inte förstå, varför hr Bulgakov ånyo (i ”Natjalo” nr 3, sid. 32) kan förmå sig att upprepa entankegång *som om den skulle vara riktad mot Kautsky!* Detta är särskilt tydligt exempel på att den stränge kritikern ger en oriktig framställning av den kritiserade boken. ”Man bör inte förbise”, undervisar han Kautsky, ”att en del av värdet (som strömmar till städerna) återvänder till landsbygden”. Vem som helst kan bli fundersam, om Kautsky verkligen skulle ha glömt detta elementära faktum. I verkligheten gör Kautsky åtskillnad på värdeöverföring från landsbygden till städerna i fall detta sker utan eller med ekvivalent. Han är mer noggrann än vad hr Bulgakov själv söker vara. Till en början (sid. 210) betraktar Kautsky ”överföring av varuvärden från landsbygden till städerna utan ekvivalent (*Gegenleistung*), utan något annat i utbyte” (jordränta, som uppbärs av stadsbor, skatter och pålagor samt räntor på lån till banker i städerna), och drar därav den riktiga slutsatsen, att landsbygden exploateras av städerna. Därefter ställer Kautsky frågan på värdeöverföring mot ekvivalent, d. v. s. om utbyte av jordbruksprodukter mot industrialster. ”Från värdelagens synpunkt”, säger Kautsky, ”betyder denna överföring ingen exploatering av jordbruket²⁹, men i verkligheten medför den tillsammans med ovan angivna fakta en agronomisk (*stofflichen*) exploatering av detsamma, en utsugning av jorden på dess näringsämnen” (sid. 211).

Vad beträffar denna städernas agronomiska exploatering av landsbygden har Kautsky i detta fall anammat en av de viktigaste teserna i Marx' och Engels' teori, nämligen att motsättningen mellan stad och landsbygd förstör den nödvändiga överensstämmelsen mellan jordbruk och industri och deras ömsesidiga beroende av varandra; och att denna motsättning måste försvinna i och med kapitalismens förvandling till sin högsta form.³⁰ Hr Bulgakov finner denna Kautskys uppfattning om städernas agronomiska exploatering av landsbygden ”underlig” och ”i varje fall har Kautsky i detta fall grundat sin uppfattning på rena fantasier” (sic!!!). Oss förvånar det att hr Bulgakov i sin kritik av Kautskys uppfattning ignorerar att

²⁷ Kautsky har energiskt och bestämt uttalat sig mot varje medeltida hinder för jordens rörlighet, mot fideikommiss och *Anerbenrecht*, mot understödjande av böndernas medeltida byalag (sid. 332) o. s. v.

²⁸ Jämför även sid. 214, där Kautsky talar om betydelsen av städernas kapital beträffande jordbrukets rationalisering.

²⁹ Må, läsaren jämföra den i texten citerade noggranna förklaringen av Kautsky med följande kritiska anmärkning av hr Bulgakov: ”Om Kautsky anser de omedelbara producenternas leverans av sin spannmål till den icke jordbrukande befolkningen som exploatering i allmänhet” o. s. v. Man kan inte tänka sig att en kritiker, som tillnärmelsevis gjort sig förtrogen med Kautskys bok, skulle kunna ha skrivit detta ”om”!

³⁰ Det säger sig självt, att denna uppfattning om nödvändigheten att likvidera motsättningen mellan stad och landsbygd i ett samhälle, där producenterna är associerade, alls inte motsäger ett erkännande av att industrins uppsugning av folk från landsbygden har sin historiskt progressiva betydelse.

denna är identisk med en av Marx' och Engels' viktigaste idéer. Läsaren har alla skäl att tro, att hr Bulgakov anser idén om att likvidera motsättningen mellan stad och landsbygd som ”rena fantasier”. Om detta är kritikerns verkliga mening, tar vi bestämt avstånd från densamma och ställer oss på ”fantasins” sida (d. v. s. i själva verket ingen fantasi, utan en mer djupgående kritik av kapitalismen). Denna åsikt, att idén om att likvidera motsättningen mellan stad och landsbygd, endast skulle vara fantasier, är långtifrån ny. Det är en mycket vanlig åsikt bland borgerliga ekonomer. Denna åsikt har omfattats av några skribenter med grundligare uppfattning i saken. Dühring exempelvis, fann antagonismen mellan stad och landsbygd ”genom själva sakens natur oundviklig”.

Vidare är hr Bulgakov ”förvånad” (!) över att Kautsky framhåller de oftare återkommande smittosamma sjukdomarna å grödor och bland djurbesättningarna som en av svårigheterna för det varuproducerande jordbruket och kapitalismen. ”Vad har detta med kapitalism att göra?” frågar hr Bulgakov. ”Skulle den nödvändiga förbättringen av kreatursbesättningarnas rasbestånd kunna bli överflödig genom någon slags högre social organisation?” Vi i vår tur är förvånade över att hr Bulgakov inte kunde begripa vad Kautsky så självklart menat. Äldre sorter av utsäde och äldre djurraser, som är resultat av naturens eget urval utbytes mot ”förädlade” sorter och raser frambringade genom konstgjort urval. Men dessa är ömtåligare och mer fordrande. På grund av moderna kommunikationer och livlig samfärdsliv sprider sig även epidemiska sjukdomar till såväl grödor som husdjursbesättningar med häpnadsväckande hastighet, medan ledningen för jordbruket fortfarande är individuell, splittrad, ofta i små bondehushåll, som saknar kunskap och medel för motåtgärder. För att utveckla jordbrukets teknik söker städernas kapitalism förmedla alla den moderna vetenskapens medel, men den låter producenternas sociala läge kvarstå på samma bedrövliga nivå som förut. Städernas kultur blir inte systematiskt och planmässigt överförd till landsbygden. Ingen som helst högre social organisation kan överflödiggöra den nödvändiga förbättringen av kreatursbesättningarna (något så absurt som ett motsatt påstående har Kautsky naturligtvis aldrig tänkt komma med), men inte desto mindre är den nuvarande kapitalistiska sociala organisationen behäftad med sina brister i fråga om samhällelig kontroll och kännetecknas av böndernas och arbetarnas betryckta läge, samtidigt som tekniken utvecklas, och grödor och kreatursbesättningar har blivit ömtåligare.³¹

Till sist betraktar Kautsky som en ”svårighet” för det varuproducerande jordbruket även ”landsbygdens avfolkning”, att städerna drar till sig de bästa arbetarna, de mest energiska och intelligenta. Hr Bulgakov finner att denna tes i sin allmänt uttryckta form ”i varje fall är oriktig”, att ”stadsbefolkningens tillfälliga tillväxt på landsbygdens bekostnad alls inte är något uttryck för det kapitalistiska jordbrukets utvecklingslag”, utan avfolkningen är en förflyttning av industri- och exportländernas jordbruksbefolkning till de transoceana länderna, till kolonierna. Jag tror att hr Bulgakov misstar sig i detta fall. Tillväxten av stads- (eller allmänna sagt: industri-) befolkningen *på bekostnad av* jordbruksbefolkningen är inte endast en tillfällig, utan en allmän företeelse, varigenom just en lag för kapitalismen kommer till uttryck. Den teoretiska grundvalen för denna lag består (som jag tidigare å annan plats har påvisat³²) för det första däri, att den samhälleliga arbetsfördelningen rycker åt sig från det primitiva jordbruket allt fler och fler produktionsområden, som förvandlas till industriella yrkesgrenar³³, och för det andra däri, att det variabla kapitalet, som fordras för bearbetning av

³¹ Därför har också Kautsky (i bokens bihang, sid. 397) rekommenderat sanitära inspektioner av husdjuren och deras skötsel.

³² ”Kapitalismens utveckling i Rysslands”, kap. I och kap. VIII, punkt 2.

³³ Hr Bulgakov hänvisar till detta sakläge och säger, att ”jordbruksbefolkningen kan *relativt* (hans kurs.) minska ven vid en uppblomstringsperiod inom jordbruket”. Den inte endast ”kan”, utan den *måste ovillkorligen* minska ett kapitalistiskt samhälle ... ”Den relativa minskningen (av jordbruksbefolkningen) påvisar här endast (sic!) tillväxten av nya verksamhetsgrenar bland befolkningen” — det är hr Bulgakovs slutsats. Detta ”endast” är förvånans-

ett givet stycke jord, i allmänhet och i sin helhet blir mindre (jämför i "Kapitalet", del III, avd. 2, av mig citerat i "Kapitalismens utveckling i Ryssland"). Vi har här ovan anmärkt, att man i vissa fall och under vissa perioder kan iakttaga en ökning av det variabla kapital, som erfordras för att bearbeta ett stycke jord, men detta kan inte rucka på lagens allmänna giltighet. Att jordbruksbefolkningens relativa minskning inte vid alla tillfällen förvandlas till en absolut minskning, att omfattningen av denna absoluta minskning är avhängig också av de kapitalistiska koloniernas tillväxt, är någonting som Kautsky naturligtvis aldrig tänkt förneka. På motsvarande ställen i sin bok har Kautsky fullt tydligt påvisat denna tillväxt av de kapitalistiska kolonierna, som översvämmar Europa med billig spannmål. ("Samma flykt från landsbygden — *Landflucht* som medför de europeiska bondbyarnas avfolkning, förser oupphörligt inte endast städerna, utan även kolonierna med nya hopar av kraftiga landsortsbor ..." sid. 242). Att industrin från jordbruket suger åt sig de kraftigaste, mest energiska och intelligentaste arbetarna är en allmän företeelse inte endast i industrin utan även i agrarländerna, inte endast i Västeuropa, utan även i Amerika och Ryssland. Kontrasten mellan städernas kultur och landsbygdens barbari leder ovillkorligen till denna massflykt. "Självklar" är enligt hr Bulgakov "den uppfattningen", att "en minskning av jordbruksbefolkningen under en förhandenvarande allmän tillväxt av befolkningen är för övrigt otänkbar utan en omfattande import av spannmål". Enligt min mening är en sådan uppfattning inte blott allt annat än självklar, utan direkt oriktig. Det är fullt tänkbart med en minskning av jordbruksbefolkningen jämsides med en allmän tillväxt av befolkningen för övrigt (städerna växer) utan import av spannmål (jordbrukets produktivitet ökar, vilket möjliggör att ett mindre antal arbetare producerar lika mycket och t. o. m. större mängder produkter än tidigare). Det är även tänkbart med en allmän ökning av befolkningen i sin helhet, medan mängden av jordbruksproducenter minskar (eller icke proportionellt ökar) — det är "tänkbart" som en följd av kapitalismens försämring av befolkningens livsmedelsstandard.

Hr Bulgakov förfäktar, att den faktiska ökningen av medelstora bondehushåll i Tyskland från 1882 till 1895 vilket faktum även Kautsky har påvisat och förklarat stå i samband med att dessa hushåll minst av alla blir lidande av bristen på arbetskraft — "kan kullkasta hela konstruktionen" av Kautsky. Vi skall något närmare betrakta Kautskys påstående.

Enligt jordbruksstatistiska uppgifter ökade från 1882 till 1895 framförallt bondehushållen med arealer mellan 5-20 hektar. År 1882 utgjorde den sammanlagda arealen för dessa hushåll 28,8 % av hela arealen jord; år 1895 var motsvarande siffra 29,9 %. Denna ökning av de medelstora bondehushållen följdes av en minskad areal för de stora bondehushållen (20-100 hektar), vilkas areal år 1882 utgjorde 31,1 % och 1895 minskat till 30,3 %. "Dessa siffror", säger Kautsky, "gläder alla de goda medborgare, som i bondehushållningen ser den stabilaste grunden för den existerande samhällsordningen. Detta jordbruk befinner sig alltså inte på glid — utropar de med förtjusning — härvidlag gälla inga marxistiska dogmer!" De medelstora bondehushållens tillväxt tolkas som början till en ny uppblomstring för bondehushållningen.

"Men denna uppblomstring spirar upp ur gungande fly", varnar Kautsky. "Uppblomstringen är inte ett resultat av böndernas *välstånd*, utan härleder sig från det *betryckta läget* för hela jordbruket" (230). Strax förut hade Kautsky sagt, att "trots all denna tekniska progress har *litet varstädes* (kursiv. av Kautsky) — vilket inte kan betvivlas — en regress inträtt för jordbruket" (228). Denna tillbakagång medför exempelvis en pånyttfödelse av feodalismen — försök till att koppla fast arbetarna vid jorden och ålägga dem vissa skatter och pålagor. Är det då så underligt, om på denna grundval av ordbrukets "betryckta läge" ett återupplivande av

---

vårt. De nya industriella verksamhetsgrenarna drar även till sig från jordbruket de mest energiska och intelligenta arbetarna". Alltså — för att helt och fullt ge sin anslutning till Kautskys allmänna tes är det tillräckligt med följande konterande: riktigheten i denna allmänna tes (kapitalismen ar till sig från jordbruket de mest energiska och intelligenta arbetarna) är tillräckligt bevisad med den *relativa* minskningen av jordbruksbefolkningen.

efterblivna hushållsformer sker? Eller om bönderna, som i allmänhet skiljer sig från stordriftens arbetare genom sina lägre fordringar på livet och genom sin större förmåga att svälta och tråla i arbetet, kan uppehålla sig längre i kristider?³⁴ ”Agrarkrisen har sina verkningar på alla varuproducerande klasser inom jordbruket; den gör inte halt inför de medelstora bönderna” (sid. 231).

Det kan synas som om dessa teser av Kautsky är så klart framställda, att man inte kan undgå att förstå dem. Inte desto mindre har kritikern av allt att döma inte förstått dem. Hr Bulgakov undviker att säga sin egen mening — att han så eller så förklarar tillväxten av de medelstora bondehushållen — men han tillskriver Kautsky den uppfattningen, att ”utvecklingen av den kapitalistiska produktionsordningen kommer att leda till jordbrukets undergång”. Och han utbrister? ”Kautskys påstående om jordbrukets undergång är oriktigt, godtyckligt, obevisat, strider mot själva fakta i verkligheten”, m. m., m. m.

Till detta vill vi anmärka, att hr Bulgakov *relaterar Kautsky fullständigt oriktigt*. Kautsky påstår absolut inte, att kapitalismens utveckling leder till jordbrukets undergång, utan han påstår motsatsen. Det vittnar om en synnerligen nonchalant inställning till Kautskys bok och slarvig genomläsning av densamma, då man av Kautskys faktiska yttranden om det betryckta läget (= kris) för jordbruket och att ”*litet varstädes* (nota bene) har inträtt en teknisk tillbakagång” kan få ihop, att han menat jordbrukets ”förintelse” och ”undergång”. I tionde kapitlet, som ägnas speciellt åt frågan om den transoceaniska konkurrensen (d. v. s. den viktigaste orsaken till agrarkrisen) säger Kautsky: ”En annalkande kris behöver naturligtvis (*natürlich*) alls inte betyda (*braucht nicht*), att den av krisen drabbade industrin går under. Detta sker endast i undantagsfall. I regel leder krisen endast till en reorganisation i kapitalistisk mening av de existerande egendomsförhållandena” (273-274). Detta påpekande, som sagts med anledning av krisen inom jordbrukets industriella produktion, är ett klart uttryck för Kautskys uppfattning i allmänhet om krisens betydelse. Ty i samma kapitel upprepar han samma åsikt även då det gäller jordbruket i dess helhet: ”Framställningen här ovan ger oss dock ingen som helst rätt att tala om jordbrukets undergång. (*Man braucht deswegen noch lange nicht von einem Untergang der Landwirtschaft zu sprechen*). Men dess konservativa karaktär är för

³⁴ ”De medelstora jordbrukarna”, säger Kautsky på annan plats, ”kan uppehålla sig längre i en hopplös situation. Man ar alla skäl att betvivla att detta skulle vara en fördel hos smådriften” (sid. 134).

Som fullständig bekräftelse på Kautskys åsikt kan det vara lämpligt att hänvisa till uppgifterna av Koenig, som i sin bok ”Die Lage der englischen Landwirtschaft etc.”, Jena 1896, von Dr F. Koenig i detalj har beskrivit läget för det engelska jordbruket i några av de mest typiska grevskapen. Fakta om omåttligt arbete och otillräcklig konsumtion bland de mindre jordbrukarna i jämförelse med löneanställda arbetare finner vi här i *massor*, medan det inte förekommer några uppgifter av motsatt karaktär. Vi läser exempelvis, att småhushållens inkomster erhålles tack vare ”ett ohyggligt (*ungeheuer*) slit och stor sparsamhet” (88); småbrukens byggnader är sämre (107); småbönderna (*yoemen farmer*) lever under sämre villkor än arrendatorerna (149); ”läget för småbönderna är ytterst svårt (i Lincolnshire); deras bostäder, är sämre än de, som bebos av lantarbetarna på de stora gårdarna, i några fall är de urusla. De arbetar hårdare och längre tid än vanliga arbetare, men deras arbetsförtjänster är mindre. De lever sämre och äter mindre kött ... sönerna och döttrarna får arbeta gratis och har dåliga kläder” (157). ”De mindre farmarna arbetar som slavar, sommartid ofta från klockan 3 på morgonen till kl. 9 på kvällen” (enligt uppgifter från Chamber of Agriculture i Boston, sid. 158). ”Det råder inget tvivel om”, säger en större farmare, ”att småföretagaren (*der kleine Mann*), som har litet kapital och som i arbetet utnyttjar hela sin familjs arbetskraft, mycket lättare kan inskränka utgifterna, medan en större farmare måste förpläga sina daglönare lika bra oavsett om det är goda eller dåliga år” (218). Småbönderna (i Ayreshire) ”är ovanligt (*ungeheurer*) flitiga; deras hustrur och barn arbetar inte mindre, utan ofta mer än daglönare; det sägs, att två av dem kan på en dag arbeta lika mycket som tre anställda arbetare” (231). ”Levnadsvillkoren för en mindre arrendator, som måste ha hela familjen med sig i arbetet, är rena slaveriet” (253). ”I allmänhet synes de mindre farmarna ha lyckats rida ut krisen bättre än de större, men detta är inget bevis för att de mindre farmarna skulle vara lönsammare. Enligt vår mening är orsaken den, att småföretagaren (*der kleine Mann*) erhåller gratisarbete av sin familj ... I regel arbetar hela familjen i småfarmarens företag ... Barnen får sitt underhåll, men endast sällan någon bestämd daglön” (sid. 277-278) o. s. v.

alltid försvunnen, där moderna produktionsmetoder får fast fot. Ett envist fasthållande vid gammal rutin (Das Verharren beim Alten) hotar jordbrukaren med verklig undergång; han måste ständigt följa med den tekniska utvecklingen, oupphörligt anpassa sin produktion till de nya villkoren ... Det ekonomiska livet på landsbygden, som hittills med dyster ensidighet har rört sig i evigt oförändrade hjulspår, har råkat in i ett läge av ständig revolutionering, ett läge som är karaktäristiskt för den kapitalistiska produktionsmetoden” (289).

Hr Bulgakov ”kan inte förstå” hur tendensen till produktivkrafternas utveckling inom jordbruket skall kunna förenas med tendensen till ökade svårigheter för det varuproducerande jordbruket. Vad är det som är oförståeligt härvidlag? Såväl i jordbruket som i industrin betyder kapitalismen en väldig stöt framåt i utvecklingen av produktivkrafterna, men just denna utveckling skärper, ju längre den når med desto större verkan, de kapitalistiska motsättningarna och ställer kapitalismen inför nya ”svårigheter”. Kautsky utvecklar en av marxismens viktigaste grundsatser, vilken kategoriskt understryker jordbrukskapitalismens progressiva historiska roll (jordbrukets rationalisering, jordens avskiljande från den självägande jordbrukaren, jordbruksbefolkningens befrielse från den gamla ordningen med herremansvälde och slaveri o. s. v.) samtidigt som denna grundsats lika kategoriskt påvisar utarmningen och förtrycket av de omedelbara producenterna, hur oförenlig själva kapitalismen är med kraven på ett rationellt jordbruk. Det är i högsta grad underligt att hr Bulgakov, som erkänner ”att hans social-filosofiska världsåskådning i allmänhet är densamma som Kautskys”³⁵ därvid inte lägger märke till, att Kautsky i detta fall utvecklar en av marxismens grundsatser. En som läser ”Natjalo” måste ovillkorligen förbli i tvivelsmål om vilken inställning hr Bulgakov har till dessa grundsatser, och förundra sig över att han, som erkänner sig i allmänhet ha samma världsåskådning, likväl kan säga: *De principiis non est disputandum!!*?³⁶ Vi tillåter oss betvivla Bulgakovs påstående; vi anser att dispyter mellan oss och andra marxister är möjliga just till följd av det gemensamma i dessa ”principia”. Då hr Bulgakov tar ställning till följande: kapitalismen rationaliserar jordbruket, det senare erhåller sin teknik från industrin o. s. v., så upprepar han endast en av dessa ”principia”. Det hjälper föga om han därvid säger: ”alldeles tvärtom”. Läsarna kan komma att tro att Kautsky företräder en helt annan mening, då han i sin bok med stor beslutsamhet och bestämdhet utvecklar dessa Marx' grundsatser. ”Just industrin”, säger Kautsky, ”har skapat de tekniska och vetenskapliga betingelserna för ett nytt rationellt jordbruk, medelst maskiner och konstgödsel, medelst mikroskop och laboratorier, och har därmed även skapat den storkapitalistiska produktionens tekniska överlägsenhet gentemot böndernas smådrift” (sid. 292). Kautsky råkar således inte in i sådana motsägelser, som vi möter hos hr Bulgakov: å ena sidan erkänner den senare att ”kapitalismen” (d. v. s. produktion medelst anställd arbetskraft, d. v. s. inte bondehushåll, utan stordrift) ”rationaliserar jordbruket”, och å andra sidan påstår han, att ”den som är bärare av denna tekniska progress är här absolut inte stordriften”.

II.

Tionde kapitlet i Kautskys bok är ägnat åt frågan om den transoceaniska konkurrensen och om jordbrukets industrialisering. Hr Bulgakov utlåter sig mycket ringaktande om detta kapitel: ”Inget särskilt nytt eller originellt, mer eller mindre kända elementära fakta” etc. Han skjuter åt sidan själva huvudfrågan om hur man skall förstå dess väsen och betydelse, men detta är en mycket viktig teoretisk fråga.

Ur den av Marx utarbetade och av Kautsky i detalj utvecklade allmänna uppfattningen om jordbrukets evolution härleder sig ofrånkomligt, hur man skall förstå agrarkrisen. Enligt

³⁵ Vad beträffar filosofisk världsåskådning kan vi inte säga, om dessa ord av hr Bulgakov är riktiga. Det synes som om Kautsky, till skillnad från hr Bulgakov, inte är någon anhängare av den kritiska filosofin.

³⁶ Principer skall man inte diskutera.

Kautsky är det väsentliga i agrarkrisen detta, att Europas jordbruk till följd av konkurrensen från länder som producerar ytterst billiga spannmålsprodukter, förlorat möjligheten att på konsumenterna lasta över de bördor, som den privata äganderätten till jorden och den kapitalistiska varuproduktionen har pålagt detsamma. För närvarande måste jordbruket i Europa ”*själv bära dem* (dessa bördor), *och däri består den nuvarande agrarkrisen*” (sid. 239, kursiv. av Kautsky). Den huvudsakligaste av dessa bördor är jordräntan. I Europa är jordräntan genom föregående historisk utveckling upptrissad till väldiga dimensioner (såväl den differentiala räntan som den *absoluta* jordräntan) och säkerställd i existerande priser på jord.³⁷ I kolonierna (Amerika och Argentina), i den mån de fortfarande är kolonier, kan vi i stället finna motsatsen — *fri* jord, som nybyggarna tar i besittning fullständigt gratis eller till ett obetydligt pris. Därtill är denna jord jungfruligt fruktbar, vilket nedbringar produktionskostnaderna till ett minimum. Det är fullt naturligt att det kapitalistiska jordbruket i Europa hittills lastat bördan av en omåttligt upptrissad jordränta på konsumenterna (i form av höga spannmålspriser), medan numera bördan av denna jordränta vilar på jordbrukarna och jordägarna själva och ruinerar dem.³⁸ Agrarkrisen har alltså rubbat och rubbar fortfarande det tidigare lyckliga förhållandet med kapitalistiskt jordägande och kapitalistiskt jordbruk. Genom jordräntan har den kapitalistiska jordegendomen tidigare i följd med samhällsutvecklingen inhöstat allt större och större tribut. Nu ställes den inför det faktum att vara betungad av denna tribut.³⁹ Det kapitalistiska jordbruket är numera försatt i samma labila läge, som är kännetecknande för den kapitalistiska industrin, och nödgas anpassa sig till de nya betingelserna på marknaden. Agrarkrisen, liksom varje annan kris, ruinerar massor av företagare, den åstadkommer stort avbräck i de förut upprättade egendomsförhållandena, här och var blir resultatet en teknisk tillbakagång, ett återupplivande av medeltida förhållanden och former inom driften, men i allmänhet och i sin helhet *påskyndar* krisen samhällets evolution, avlägsnar den patriarkaliska stagnationen från dess sista skrymslen, tvingar fram en vidare specialisering inom jordbruket (en av de viktigaste faktorerna för jordbrukets progress inom det kapitalistiska samhället), en ökad användning av maskiner o. s. v. *Till och med i* Västeuropa, under 1880- och 90-talen — såsom Kautsky med uppgifter från en hel del länder påvisar i fjärde kapitlet i sin bok — kan vi i allmänhet inte upptäcka någon stagnation, utan vi ser en teknisk progress. Vi understryker — *till och med i* Västeuropa — ty i Amerika är denna progress ännu tydligare.

Kort och gott — det finns ingen anledning att betrakta agrarkrisen som en företeelse, som skulle kunna hejda kapitalismen och den kapitalistiska utvecklingen.

Skrevs i april-maj 1899

Publicerades i januari-februari 1900 i tidskriften *Zjizn*

Källa: Lenin, *Collected Works*, Progress Publishers, 1964, Moskva, Vol. 4, sid 105-159.

³⁷ Några drastiska anmärkningar om detta upptrissande och befastande av jordräntan återfinnes i Parvus bok ”Världsmarknaden och jordbrukskrisen”. Parvus är i huvudsak överens med Kautsky beträffande krisen och agrarfrågan i allmänhet.

³⁸ Se Parvus bok sid. 141. Vi kan tillägga, att det även finns andra ”svårigheter” för det varuproducerande jordbruket, särskilt betungande för Europa, som besvärar kolonierna i betydligt mindre omfattning.

³⁹ Den absoluta jordräntan är ett resultat av monopolet på jorden. ”Lyckligtvis finns det en gräns för den absoluta jordräntans stegring. Till helt nyligen har den oupphörligt ökat i Europa på samma sätt som den differentiala räntan. Men den transoceaniska konkurrensen har i stor utsträckning sprängt detta monopol. Vi har ingen som helst orsak att tro, att den differentiala räntan i Europa, med undantag för vissa områden i England, har haft någon kännning av den transoceaniska konkurrensen ... Men den absoluta jordräntan har sjunkit, och detta har varit till nytta (*zu gute bekommen*) framförallt för de arbetande klasserna” (Kautskys bok, sid. 80. Se även sid. 328).